

ТЭКОНОМИКА

НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
РАНЗИТНАЯ

В НОМЕРЕ:

3
2016

РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ
В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ И ПОВЫШЕНИИ
КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ЭКОНОМИКИ

КОМПАНИЯНЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ТӘУЕКЕЛДЕРІ
ЖӘНЕ ТӘУЕКЕЛДЕРДІ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІ

АУДИТ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ КАК ИНСТРУМЕНТ СИСТЕМЫ
УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ ОРГАНИЗАЦИИ

ТРАНЗИТНАЯ ЭКОНОМИКА

Научно-практический журнал «Транзитная экономика» является одним из ведущих периодических научных изданий Республики Казахстан в области экономических наук, издается с июля 1997 года, имеет свою стабильную аудиторию.

На страницах журнала Вы найдете широкий спектр различных мнений и полезную информацию по вопросам экономической политики, разработки экономического механизма индустриально-инновационного развития Казахстана, проблемам развития отдельных отраслей и сфер экономики.

Публикации журнала ориентированы на специалистов и аналитиков республиканских и региональных органов управления, государственного сектора экономики, крупных народнохозяйственных структур, высших учебных заведений и научно-исследовательских институтов, студентов, магистрантов, докторантов и круг читателей, проявляющих профессиональный интерес к проблемам социально-экономического развития. В редакционный совет входят ведущие ученые-экономисты Казахстана, ближнего и дальнего зарубежья.

Периодичность выхода журнала – один раз в 3 месяца.

Подписку на журнал можно оформить во всех почтовых отделениях «Казпочта», в подписных агентствах «Казпочта», «Евразия-Пресс», «Эврика-Пресс», «Nomad Press», «Press.kz».

Индекс подписки 75781. Подписная цена на год для физических и юридических лиц – 7600 тенге.

Издатель ИП «ХАНШАЙЫМ»:

ИИК KZ90826A1KZTD2020958, КБЕ 19

в Филиале АО «АТФ Банк» г. Алматы:

БИК ALMNKZKA, БИН 721019401132

Условия подписки и размещение статьи:

Обращаться в редакцию по адресу:

050050, г. Алматы, ул. Сатпаева, д. 30а, офис 62

Сайт: www.tranzek.kz

E-mail: tranzit_ek@mail.ru, ajjan1910@mail.ru

Телефоны: 8 (747) 373 93 26, моб. 8 (701) 373 93 26

ISSN 2413-4953

Научно-практический
журнал
«Транзитная экономика»

Издается с июля
1997 года

Учредитель:
ИП «Ханшайым»

Главный редактор
Айжан Асилова

Редакционный совет:

Узан Искаков

(Казахстан)

Жанар Аубакирова

(Казахстан)

Валентина Бондаренко

(Россия)

Асан Сатмурзаев

(Казахстан)

Петя Колева

(Франция)

Айгуль Садвакасова

(Казахстан)

Ерканат Темирханов

(Казахстан)

Жангельды Шимшиков

(Казахстан)

Раушан Азбергенова

(Казахстан)

Салима Барышева

(Казахстан)

Журнал

зарегистрирован
в Министерстве
связи и информации
Республики Казахстан

Свидетельство
№ 14503-Ж

СОДЕРЖАНИЕ

ВОПРОСЫ ТЕОРИИ

Джубалиева З.У.
Роль информационно-коммуникационных технологий в развитии экономической интеграции и повышении конкурентоспособности экономики..... 4

ГЛОБАЛЬНАЯ И РЕГИОНАЛЬНАЯ ИНТЕГРАЦИЯ

Тусаева А.К., Кенесбекова Ж.Б.
Компанияның қаржылық тәуекелдері және тәуекелдерді басқару жүйесі..... 11

Нуркашева Н.С.
Роль контроллинга в системе управления компаниями..... 27

МАКРОЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА

Жигулина Ю.М.
Актуальность перехода на новый порядок применения ККМ в РК..... 33

Барышева С.К.
Аудит трудовых ресурсов как инструмент системы управления персоналом организации..... 42

За содержание
публикуемых в
журнале авторских
материалов и
рекламы редакция
ответственности не несет.
Мнение автора
не всегда совпадает
с мнением редакции.

Подписной индекс
75781

Формат 70×108 1/16.
Бумага офсетная
Печать Riso
Тираж 500 экз.
Цена договорная

050050, г. Алматы,
ул. Сагпаева, д. 30а,
офис 62

Тел.: 8 (747) 373 93 26,
8 (701) 373 93 26

www.tranzek.kz
tranzit_ek@mail.ru,
aijan1910@mail.ru

Отпечатано в
издательском
центре журнала
«Транзитная экономика»

©Транзитная экономика
2016

ИНСТИТУТЫ И ЭКОНОМИЧЕ- СКОЕ РАЗВИТИЕ

- Кошкарбаев К.У.,
Мендигалиев А.С.**
Формирование рынка лизинговых
услуг Казахстана и его текущее со-
стояние..... 47
- Нуркашева Н.С.**
Особенности внутреннего аудита
затрат строительно-монтажных
работ..... 54
- Асилова А.С., Кабдешова А.А.**
Қазақстан Республикасының
аумағында қолма-қол шетел
валютасымен айырбастау
операцияларын ұйымдастыру..... 61
- Nurgazina A.**
Al-Farabi Kazakh National University:
the best educational traditions and stan-
dards within Al-Farabi Smart City..... 73
- Требования к содержанию
и оформлению статей..... 76

ВОПРОСЫ ТЕОРИИ

УДК 338.2

З.У. Джубалиева, кандидат экономических наук
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
г. Алматы

РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕ- ГРАЦИИ И ПОВЫШЕНИИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ЭКОНОМИКИ

Аннотация. В статье рассмотрено влияние информационных технологий на повышение национальной конкурентоспособности. На основании анализа отечественной и зарубежной практики отмечены условия активизации инновационного предпринимательства.

Ключевые слова: инновационные технологии, цифровые технологии, конкурентоспособность экономики, инновационное предпринимательство

Достижение целей устойчивого развития подразумевает поддержание расширенного использования таких революционных инновационных технологий, как мобильный Интернет, Интернет вещей, «облачные» вычисления и других, которые вносят коренные изменения в процессы производства и способствуют повышению качества жизни людей [1]. Результаты многочисленных исследований, обсуждений и наблюдений подтверждают, что технический прогресс и инновации являются одними из основных факторов долгосрочного роста. Благодаря технологиям процессы производства становятся более эффективными, повышая, тем самым, конкурентоспособность стран и уменьшая их уязвимость, обусловленную влиянием происходящих колебаний на рынках. В тоже время происходят структурные изменения, обеспечивающие переход от трудоемкой к технологически емкой экономике, что является важными условиями экономической модернизации.

Благодаря структурным изменениям страны с низким уровнем дохода приобретают необходимые возможности для преодоления разрыва в развитии и показателях дохода на душу населения в сравнении со странами с высоким уровнем дохода. В частности, значительное влияние на экономическое развитие оказывают цифровые технологии (в том числе, интернет, мобильные телефоны и другие

средства сбора, хранения, анализа информации и обмена ею в цифровой форме), распространяемые наиболее быстрыми темпами под влиянием процессов глобализации. Высокая оценка потенциала цифровых технологий в обеспечении устойчивого развития и социально-экономического роста стран обусловила принятие активных мер по расширению их доступности и развитию глобального информационного общества. Распространение информационных технологий и повышение доступности интернета оценивается в целом ряде документов, подтверждая достижения, возникающие проблемы и препятствия на пути их развития. Как видно на рисунке 1, предпринимаемые меры способствовали расширению доступности Интернет-связи и мобильного Интернета за сравнительно короткое время. Согласно данным Internet usage statistics [2], доступность Интернета в мире ежегодно повышается и в 2016г. в среднем составляла 49,2%, в Европе – 73,9%, в Северной Америке – 89%, в Азии – 44,2%. Наименьший уровень доступности Интернета сохраняется в Африке (28,6%), хотя сохраняется устойчивость темпов роста распространения Интернета с 1-3% в начале 2000-х годов до 9-10% – в последние годы.

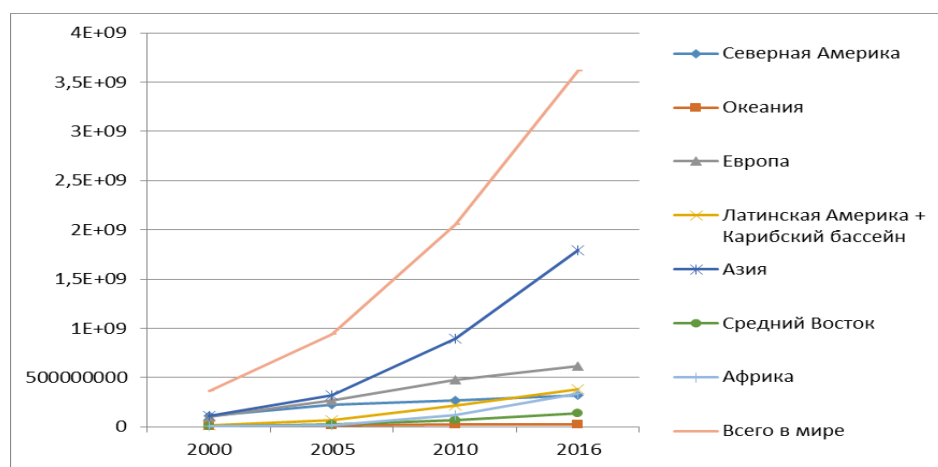

Рисунок 1 – Количество пользователей Интернет сети в 2005-2016 гг.

Примечание – составлено по данным Internet World Stats [2]

Как указывается в [3], в развивающихся странах число домохозяйств, располагающих мобильным телефоном, выше, чем имеющих доступ к электричеству или чистой питьевой воде; мобильными телефонами владеют почти 70% тех, кто относится к нижнему квинтилю населения. За последнее десятилетие количество пользователей интернета выросло более чем втрое. Хотя уровень доступности

Интернета неодинаков в различных регионах и даже в пределах отдельных стран, тем не менее, внедрение мобильных технологий в обществе приводит к увеличению общей их полезности при снижении издержек [4]. Массовыми пользователями беспроводная связь воспринимается уже как неотъемлемая часть повседневной жизни, поскольку мобильная связь и мобильный интернет удовлетворяют базовую потребность индивидуума всегда быть на связи. Таким образом, масштабное распространение информационных технологий, цифровая революция принесли существенные выгоды, прежде всего частным лицам, тем не менее, в целом положительный эффект можно наблюдать и на уровне развития национальных экономик. Например, повышение простоты и удобства общения и получения информации, появление бесплатных цифровых продуктов, возникновение новых форм досуга способствовали формированию новых возможностей для развития бизнеса и получения доходов. В частности, электронная торговля оказывает преобразующее воздействие на глобальную экономику, и недавние тенденции показали ее влияние на глобальные производственные системы, формирование новых моделей организации бизнеса. Например, в 2015 г. около 16% ВВП Китая составляла доля электронной торговли [5]. Соответственно отдельными предприятиями и государствами в целом ожидается получение значительного положительного эффекта, в результате качественного развития производственно-коммерческой деятельности на основе внедрения современных информационно-коммуникационных технологий. Для дальнейшего развития традиционных направлений использования цифровых технологий компании ведут поиски новых областей развития.

Говоря о роли Интернета в экономическом развитии, в качестве основных положительных сторон отмечается [6]:

- расширение доступа к источникам знаний, информации и навыков;
- включение более широкого политического участия и обсуждений;
- снижение барьеров для доступа малых и микро-предприятий к инновациям, обеспечивающим конкурентоспособность и достижение успеха.

В связи с этим, как уже было отмечено, одной из приоритетных задач мирового масштаба было определено обеспечение всеобщей доступности интернета, в том числе, ценовой. Привлечение внимания на международном уровне к необходимости распространения Интернет технологий для повышения информационной доступности способствовало развитию инфраструктуры ИКТ, расширению доступности Интернета как для городского, так и сельского населения. Обсуждаются проблемы как физической, так и ценовой

доступности Интернет связи, а также вопросы гендерного равенства в использовании ИКТ. Все это способствует также стремительному развитию сферы интернета вещей, касающейся сфер образования, здравоохранения, сельского хозяйства.

Дальнейшее повышение эффективности использования цифровых технологий определяется различными факторами. Становится очевидным, что их применение, способствующее обеспечению масштабной отдачи, требует соответствующего совершенствования условий их применения [6]. Как уже отмечалось, для повышения эффективности цифровых технологий необходимо повышение доступности Интернета, а также повышение его ценовой доступности, и обеспечение безопасности использования. Важность данного условия подтверждается сохранением недоступности Интернета для населения наименее развитых стран, что отдаляет их от возможности применения Интернет связи.

Направления повышения эффективности использования цифровых технологий в целом связаны с повышением доступности и безопасности Интернета, и переосмыслением его роли [3]:

Сделать Интернет	доступным	недорогим	открытым и безопасным
Распространять выгоды	интеграции	эффективности	инноваций
Снижать риски	контроля	неравенства	концентрации
Примечание – составлено по источнику [3]			

Недостаток знаний и специального образования может приводить к усилению неравенства, что определяет необходимость усиления мер по развитию человеческого капитала. Хорошая организация профессиональной подготовки на базе интернета помогает работникам повышать квалификацию. Кроме того, цифровые технологии способствуют расширению информационной базы, снижают информационные издержки, а также способствуют созданию информационных товаров и услуг. Это значительно упрощает поиск необходимой информации, ее анализ и обмен информационными ресурсами, что отражается на экономической эффективности деятельности предприятий. Повышается эффективность принимаемых решений.

В тоже время, как показывает опыт многих стран, цифровые технологии создают возможности для ускорения роста, но они часто бывают упущены в связи с отсутствием необходимых условий, инвестиционных ресурсов и навыков. В частности, в Докладе ЮНКТАД 2015 г. было отмечено стремительное развитие и эволюция электронной торговли между развитыми и развивающимися странами [7]. При этом электронная торговля оказывает преобразующее воздействие на глобальную экономику, и существующие тенденции

показывают ее влияние на глобальные производственные системы. Она создает как возможности, так и проблемы, в свете чего особенно важны адекватные политические меры реагирования. Однако необходимо проведение дополнительной работы для обеспечения благоприятной среды для электронной торговли, которая бы вела к социальной интеграции и способствовала экономическому росту и устойчивому развитию. [8].

Важно повышать подготовленность местных кадров, в особенности на уровне руководителей среднего звена, в целях укрепления местных предприятий электронной торговли и обеспечения эффективности управления ими. Другая важная задача во многих странах – развитие инфраструктуры (транспортных, почтовых и других услуг).

В Казахстане, как и в других странах, можно видеть по данным статистики устойчивый рост затрат на развитие и распространение интернет коммуникаций. Ежегодно увеличивается количество пользователей Интернета как среди граждан, так и среди организаций и предприятий, большое значение придается развитию услуг электронного правительства. В среднем по республике доступность Интернет услуг составляет в 2016 г. 54,3% [2], что обеспечивает значительные возможности для конкурентоспособного развития экономики. Расширению возможностей развития цифровых технологий способствует также развитие отраслей инфраструктуры (транспортных, логистических услуг, услуг связи и т.п.). Вместе с тем, как отмечается в аналитическом докладе, существуют проблемы с подготовкой квалифицированных кадров. Учитывая зарубежный опыт, можно отметить, что в отечественных условиях для получения положительного эффекта от эффективного использования цифровых технологий необходимо обращение внимания на комплекс трех направлений: развитие интеграции, эффективности и инноваций на уровне отдельных компаний, населения и правительства [3]:

	Интеграция	Эффективность	Инновации
Компании	Торговля	Использование капитала	Конкуренция
Население	Возможности занятости	Производительность труда	Благополучие потребителей
Правительство	Участие	Потенциал государственного сектора	Право голоса
Примечание – приведено по источнику [3]			

Таким образом, развитие инновационных технологий и развитие цифровых услуг связано с такими выгодами для компаний, потребителей и населения, как создание новых рабочих мест в секторе ИКТ, повышение производительности труда, увеличение дополни-

тельных выгод от доступа к информации, развития коммуникаций. Интернет способствует наращиванию конкурентного потенциала компаний и их работников, повышению устойчивости и конкурентоспособности экономики при соблюдении баланса интересов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Industrial Development Report 2016. The Role of Technology and Innovation in Inclusive and Sustainable Industrial Development. – United Nations Industrial Development Organization, 2016. Электронный ресурс. Режим доступа: https://www.unido.org/fileadmin/user_media_upgrade/Resources/Publications/EBOOK_IDR2016_FULLREPORT.pdf
2. Internet usage statistics. <http://www.internetworldstats.com>
3. World Development Report – 2016. Digital dividends. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://documents.worldbank.org/curated/en/896971468194972881/pdf/102725-PUB-Replacement-PUBLIC.pdf>
4. Ежемесячный экономический обзор. – Национальный аналитический центр. Март, 2015 г. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.nac.gov.kz/upload/iblock/4ce/4ce8e8f1ce31ef7acf3167bba7850db0.pdf>
5. Интернет в Китае. Электронный ресурс. Режим доступа: http://www.bizhit.ru/index/www_word_users_kitaj/0-175
6. Доклад об информационной экономике. 2015г. Высвобождение потенциала электронной торговли в интересах развивающихся стран. Обзор. – ООН. – 2015.
7. Доклад Совещания экспертов по киберзаконодательству и регулированию в целях укрепления электронной торговли, включая тематические исследования и извлеченные уроки. ЮНКТАД, 25-27 марта 2015 г. http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/ier2015overview_ru.pdf
8. World development report. 2016. Concept note/ December. – 2014.

З.У. Джубалиева, экономика ғылымдарының кандидаты
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ.

Экономикалық интеграцияның дамуындағы ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың рөлі және экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыру

Түйіндеме. Мақалада ұлттың бәсеке қабілеттілікті көтеру үшін ақпараттық жүйелердің әсер етуі қарастырылған. Мемлекеттік және шетелдік тәжірибені талдау негізінде инновациялық кәсіпкерлікті белсенді іске қосу шарты белгіленген.

Түйін сөздер: инновациялық технологиялар, цифрлық технологиялар, экономиканың бәсекеге қабілеттілігі, инновациялық кәсіпкерлік.

Z.U. Dzhubalieva, candidate of economic sciences
Kazakh National Pedagogical University named after Abai
Almaty

The role of information and communication technologies in the development of economic integration and improvement of economic competitiveness

Abstract. The article reviews the impact of information technologies on improving thenational competitiveness. Based on the analysis of domestic and foreign practice, the article notes the conditions for activating of innovative entrepreneurship.

Keywords: innovative technology, digital technologies, economic competitiveness, innovative entrepreneurship.

ӘОЖ 336.64

А.К. Тусаева, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент
Нархоз университеті

Ж.Б. Кенесбекова, несие менеджері, «Ауыл шаруашылықты
қаржылық қорғау қоры» АҚ
Алматы қ.

КОМПАНИЯНЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ТӘУЕКЕЛДЕРІ ЖӘНЕ ТӘУЕКЕЛДЕРДІ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІ

Түйіндеме. Мақалада қаржылық тәуекелдердің мазмұны және оларды басқару жүйесі зерттелген. Қаржылық тәуекелдерді анықтаудың шетелдік үлгілері қарастырылған. Сонымен қатар, қаржылық тәуекелдерді басқару бойынша ұсыныстар әзірленген.

Түйін сөздер: тәуекел, қаржылық тәуекел, қаржылық тәуекелдерді басқару.

Бүгінгі таңда Қазақстан кәсіпорындарында тәуекелдерді басқару мәселелеріне деген зейіннің өсуі айқын көрініп отыр. Көптеген компанияларда тәуекелдерді басқару жүйесі енгізілгенімен, әлемдегі экономикалық және саяси тұрақсыздыққа сәйкес, осы басқару жүйелерін үздіксіз жетілдіріп және оңтайландырып отыру қажеттілігі бар.

Кез-келген кәсіпкерліктің мақсаты, бәсекеге қабілетті ортада барынша төмен шығын шығара отырып, максималды түрде пайда табу болып табылады. Көрсетілген мақсатты жүзеге асыру, өндірістік-саудалық қызметке салынған капитал өлшемін, бұл қызметтің қаржылық нәтижелерімен салыстыруды талап етеді. Алайда, шаруашылық қызметтің кез-келген түрін жүзеге асыру барысында, объективті түрде жоғалту (тәуекел) қаупі пайда болады.

Тәуекел – бұл күрделі және көпқырынды категория. Ғылыми әдебиеттерде олардың әртүрлілігін айқындайтын көптеген түрлері көрсетіледі (өндірістік, валюталық, инвестициялық, саяси және т.б.). Қаржылық менеджерлер, қаржылық активтерге қатысты, сонымен қатар, жалпы кәсіпорын қызметі мен инвестициялық жобаларды басқаруға қатысты тәуекелдерге ерекше қызығушылық арттырады.

Осылайша, тәуекел, анықталған қаржылық жоғалтулардың деңгейі, алға қойған мақсатқа жете алмау мүмкіндігі, болжанған

нәтиженің анықсыздығы, жобалық нәтижелерді бағалаудағы субъективтілік ретінде анықталады.

Ғылыми дәлелденген тәуекелдердің жіктемесі, жалпы жүйедегі әрбір тәуекелдің орнын нақты анықтауға, сонымен қатар, басқарудың тиісті әдіс-тәсілдерін тиімді қолдануға мүмкіндік тудырады. Әрбір тәуекелдің, өзіне тән тәуекелді басқару тәсілі болады. Кез-келген кәсіпорын тәуекелден бас тартуы мүмкін, бірақ, бұл мүмкін болатын табыстан бас тарту дегенді білдіреді. Сондықтан да, тәуекелдің деңгейі мен көлеміне қаржылық механизм арқылы әсер етуге болады.

Қаржылық тәуекелдердің пайда болулары мен әсер ету деңгейлері әртүрлі факторлармен анықталады. Олар: инфляциялық үдерістер, нарық конъюнктурасының өзгеруі, тұтынушылық сұраныс, жаңа қаржылық құралдар мен технологияларды игеру, қаржылық қатынастар саласының өсуі, халықтың төлемқабілеттілігі, өндірілетін өнімдер мен көрсетілетін қызметтер нарығының нығаюы.

Кәсіпорынның қаржылық тәуекелдері келесі негізгі сипаттарға ие:

– Экономикалық табиғаты. Қаржылық тәуекел кәсіпорынның экономикалық қызмет аясында көрініс табады, сонымен қатар, оның табысын қалыптастырумен тікелей байланысты болады және қаржылық қызметті жүзеге асыру үдерісінде оның мүмкін болатын экономикалық жоғалтулармен сипатталады.

– Объективті көрінісі. Қаржылық тәуекел кез-келген кәсіпорын қызметін жүзеге асыру барысында объективті көрініске ие болады; ол қаржылық операциялардың барлық түрін және оның қаржылық қызметінің бағыттарын ілестіреді. Тәуекел қаржылық менеджердің бұл жағдайды қабылдап, не қабылдамауына қарамастан, табысты күтумен байланысты кез-келген қаржылық шешімге тән. Алайда, тәуекелді қаржылық шешімді қабылдау субъективті сипатқа ие болады, ал тәуекелдің пайда болуының объективті көрінісі өзгеріссіз қалады. Бұл қаржылық қызметті жүзеге асыру кезінде тәуекелге деген саналы байланысты анықтайды.

– Әрекетті таңдау шарттары. Қаржылық тәуекел өзінің бұл сипатында қалай шешім қабылдау (таңдау) кезеңінде көрінсе, солай оны жүзеге асыру кезінде де көрініс табады. Таңдау шарты кезіндегі әрекет ретінде қаржылық тәуекел, алдағы кезеңдегі қаржылық қызметті жүзеге асырудың мүмкін болатын шарттарын дамытудағы қайшылықтарды шешудің әдісі болып табылады. Басқаша айтқанда, қаржылық тәуекел, тәуекелдің жағдайдың көрінісі емес, ол шарасыз таңдау кезінде бұл жағдайдан шығуға бағытталған, шешім қабылдаушы субъектінің нақты әрекеті болып табылады.

– Баламалы таңдау. Кез-келген анықсыздық немесе тәуекел жағдайында екі таңдау болады – тәуекелді қабылдау немесе одан бас тарту.

– Мақсатты қадам. Қаржылық тәуекел әрқашан нақты мақсатқа байланысты қарастырылады. Бұл мақсат, жалпы қаржылық қызмет немесе жеке қаржылық операцияны жүзеге асыру нәтижесінде белгілі бір табыс сомасын алу болып табылады. Бұл қатынаста қаржылық тәуекел басқару шешімдерін дұрыс қабылдамау әсерінен мақсатқа жете алмау мүмкіндігін көрсетеді. Алынған қаржылық нәтиженің алға қойылған мақсатты көрсеткіштермен сәйкес келмеуі, қаржылық тәуекелді білдіреді.

– Нәтиженің анықсыздығы. Бұл қаржылық тәуекелдің сипаты, қаржылық шешімдерді қабылдау үдерісінде, қаржылық нәтижені сандық анықтай алмау мүмкіндігімен анықталады. Қаржылық тәуекелдермен байланысты, қаржылық менеджердің әрекеті салдарынан, мақсатты нәтижеден оң немесе теріс ауытқу да болуы мүмкін. Бұл жағдайда, қаржылық операциялардың нәтижелік деңгейі, қаржылық тәуекелдің түрі мен деңгейіне байланысты тұрақсыз болуы да ықтимал. Қаржылық тәуекелдің бұл анықсыздық салдары анықсыздық шарттарында да, тәуекел шарттарында да көрініс табады.

– Бағалаудың субъективтілігі. Қаржылық тәуекелдің объективті көрінісіне қарамастан, қаржылық тәуекелдің деңгейін бағалау субъективті сипатқа да ие болады.

Тиімді басқару шешімдерін орындау мақсатында, кәсіпорынның қаржылық тәуекелдері белгілі бір жіктеулерді талап етеді. Кәсіпорынның қаржылық тәуекелдерінің жіктелген белгілерінің негізгі құрамына келесілерді жатқызуға болады: тәуекелдің пайда болу көзі, қаржылық тәуекелдің түрі, тәуекелді бағалаудың сипатталатын объектісі, қаржылық тәуекелдің кешенділігі, тәуекелдің мүмкін болатын қаржылық нәтижелерінің сипаты, тәуекелдің пайда болу мерзімі, тәуекелді жүзеге асырудың мүмкін деңгейі, тәуекел бойынша мүмкін болатын қаржылық жоғалтулар деңгейі, тәуекелді алдын-ала көру мүмкіндігі және тәуекелді сақтандыру.

Тәуекел деңгейін төмендету үшін түрлі әдістер қолданылады. *Әртараптандыру* (диверсификация) тікелей байланысты емес түрлі нысандар арасындағы күрделі салымдарды бөлу процесі болып табылады. Әртараптандыру, әртүрлі қызмет түрлері арасында капиталды бөлу барысында тәуекелден алдын алуға мүмкіндік береді. Сонымен, инвестор бір акционерлік қоғам орнына бірнеше түрлі акционерлік қоғам N акцияларын сатып алу табыс ықтималдылығын N есеге көбейтеді және сәйкесінше тәуекел деңгейін N есе төмендетеді. Мысалы, инвестордың бір акционерлік

қоғамның акцияларының орнына, бес акционерлік қоғамның акцияларын алу, оған орташа табысты бес есе алуға, сәйкесінше, бес есе тәуекелдің деңгейін төмендетуге мүмкіндік береді. Әртараптандыру, қаржылық тәуекелдер деңгейін төмендету тәсілдерінің ішіндегі ең дәйектісі болып табылады. Әртараптандыру инвестициялық тәуекелді шашыратумен сипатталады. Бірақ, инвестициялық тәуекел қаупін нөлге дейін азайтпайды. Бұл кәсіпкерлікке, шаруашылық субъектінің инвестициялық қызметіне, күрделі салымдардың нақты объектілерін таңдаумен байланысты емес, сыртқы факторлар әсер етеді. Сыртқы факторлар жеке шаруашылық субъектіге емес, барлық инвестициялық институттар, банктер, қаржылық компаниялардың қаржылық қызметіне әсерін тигізеді.

Кәсіпорынның қаржылық тәуекелдерін әртараптандырудың негізгі формалары ретінде келесі оның бағыттары қолданылуы мүмкін:

– қаржылық қызмет түрлерін әртараптандыру – қысқа мерзімді қаржылық салымдар, несиелік портфельдің құрылуы, нақты инвестициялауды жүзеге асыру, ұзақ мерзімді қаржылық салымдар портфелінің құруы және т.б. сияқты әртүрлі қаржылық операциялардан табыс табудың альтернативті мүмкіндіктерін қолдануды қарастырады;

– валюталық портфельді әртараптандыру – сыртқы экономикалық операцияларды жүргізу үшін бірнеше валютаны таңдау (кәсіпорынның валюталық тәуекелі бойынша жоғалтуларды төмендету қамтамасыз етіледі).

– депозиттік портфельді әртараптандыру – үлкен көлемді уақытша бос ақша қаражаттарды бірнеше банкте сақтау. Өйткені, ақшалай қаражаттарды орналастыру бұл жағдайда айтарлықтай өзгермейді, бұл әртараптандыру бағыты, табыстылық деңгейін төмендетусіз, портфельдің депозиттік тәуекел деңгейін төмендетуді қамтамасыз етеді

– несиелік портфельді әртараптандыру – кәсіпорын өнімдерін тұтынушылардың әртүрлілігі мен оның несиелік тәуекелін төмендетуге бағытталған.

– бағалы қағаздар портфелін әртараптандыру – табыстылық деңгейін төмендетусіз, портфельдің жүйелік емес тәуекелдер деңгейін төмендетуге мүмкіндік береді.

– нақты инвестициялау жобаларын әртараптандыру – бағдарлама бойынша жалпы инвестициялық тәуекелді төмендетуге мүмкіндік беретін, инвестициялау бағдарламасына әртүрлі салалық және жергілікті бағыттағы инвестициялық жобаларды қосуды қарастырады.

Лимиттеу – бұл шек қою, яғни шығыстар, сатулар, несиелер және тағы басқалардың шекті сомасын бекіту. Лимиттеу- тәуекел деңгейін төмендетудің маңызды құралы болып табылады және шектеуді банктер қарыз беруде, овердрафт келісімшартына отырғанда; шаруашылық жүргізуші субъектілер тауарларды несиеге (несие карточкасы бойынша), жол чектері және еврочектер бойынша сату, инвесторлар капитал салымы сомасын анықтау кезінде қолданады. Кәсіпорында шектеу қаржылық саясатты құру үдерісінде, сәйкес ішкі нормативтер құру жолымен іске асырылады. Бұл нормативтер жүйесі келесілерден тұруы мүмкін:

– шаруашылық қызметте қолданылатын қарыз қаражаттарының шекті нормасы (үлес салмағы). Бұл шек кәсіпорынның инвестициялық және операциялық қызметтері үшін, кейбір жағдайда – жеке операциялар үшін де (нақты инвестициялық жобаны қаржыландыру, айналымды активтердің құрылуын қаржыландыру және т.б.) жеке құрылады;

– жоғары өтімдігі нысандағы активтердің ең төменгі мөлшері (үлес салмағы). Бұл шек кәсіпорынның алдағы жедел қаржылық міндеттемелерін жабу мақсатымен жоғары өтімді активтерді резервтеу көлемін сипаттайтын «өтімділік қоры» құрылуын қамтамсыз етеді. «өтімділік қоры» ретінде бірінші кезекте кәсіпорынның қысқа мерзімді салымдары, сонымен қатар, оның қысқа мерзімді дебиторлық берешегі танылады;

– бір тұтынушыға берілетін тауарлық (коммерциялық) немесе тұтынушылық несиенің максималды көлемі. Несиелік лимит көлемі кәсіпорынның несиелік саясатының құрылуы барысында анықталады;

– бір банкте орналастырылған депозиттік салымның максималды көлемі. Депозиттік тәуекелді шектеу, бұл қаржылық құралды кәсіпорынның капиталын инвестициялауда қолдану үдерісінде жүзеге асырылады;

– бір эмитенттің бағалы қағазға салған салымдарының максималды көлемі.

– Бұл лимиттеудің формасы бағалы қағаздар портфелінің құрылуы барысында жүйелік емес (спецификалық) тәуекелдердің шоғырлануын төмендетуге бағытталған.

Хеджирлеу (ағыл. *heaging* – сақтандыру, қоршау) – банктік, биржалық және коммерциялық тәжірибеде, валюталық тәуекелдерді сақтандырудың әртүрлі әдістерін белгілеу үшін қолданылады. Шетелдік автор Э.Дж. Доланның «ақша, банк ісі және ақшалай-несиелік саясат» оқулығында бұл терминге келесідей анықтама берілген: «Хеджирлеу – айырбас валюта курсының мүмкін болатын болашақ өзгерістерін есепке алатын және бұл өзгерістердің жағымсыз салдарын болдырмау мақсатын көздейтін, фьючерстік

келісім-шарттар мен мәмілелер жасау жүйесі». Валюта бағамдарының қатерлерден сақтау үшін пайдаланылатын келісім-шарт, «хедж» (ағыл. hedge – қоршау) деп аталады. Хеджирлеуді жүзеге асыратын шаруашылық субъект «хеджер» болып табылады. Бұл әдіс бағаны белгілеуге, сонымен қатар, табыстар мен шығыстарды көбірек болжауға мүмкіндік береді. Сонымен бірге, хеджирлеумен байланысты тәуекел жоғалмайды. Оны спекулянттар, яғни белгілі бір алдын-ала есептеген тәуекелге баратын кәсіпкерлер өздеріне алады.

Өз қызметі барысында кәсіпорындар тәуекелді сақтандыру әдісін жиі қолданады. *Тәуекелдерді сақтандыру* – сақтандыру оқиғасы болған жағдайда, кәсіпорынның мүліктік мүдделерін арнайы сақтандыру компаниялары (сақтандырушылар) арқылы қорғау болып табылады. Сақтандыру, сақтандырушылардан сақтандыру сыйақыларын алу жолымен құрылатын ақшалай қорлар есебінен жүргізіледі. Сақтандыру үдерісінде, кәсіпорынға оның негізгі тәуекелдерінің барлық түрі бойынша (жүйелік, жүйелік емес) сақтандыру арқылы қорғау қамтамасыз етіледі. Сақтандырушылардың қызметіне жүгіне отырып, кәсіпорын бірінші кезекте сақтандыру объектісін (сыртқы сақтандыруды қамтамасыз ететін тәуекел түрлері) анықтау керек.

Өзін-өзі сақтандыру (ішкі сақтандыру, резервтеу) – кәсіпорынның өз ресурстарының бөлігін резервте сақтауға негізделген, біртектес тәуекелдер бойынша жағымсыз салдарды жеңуге мүмкіндік беретін тәуекелді төмендету әдісі болып табылады. Өзін-өзі сақтандыру барысында кәсіпорын, бағытталу мақсатына байланысты ақшалай және натуралды нысанда болатын қорлар құрайды.

Өзін-өзі сақтандыру келесі жағдайларда қажет болады:

– тәуекелді төмендетудің басқа әдістеріне қарағанда, осы әдісті қолданудың экономикалық пайдасы байқалған жағдайда;

– кәсіпорынның тәуекелдерін төмендету мен жабу қажеттілігін басқа да тәуекелдерді басқару әдістері арқылы қамтамасыз ете алмаған жағдайда.

Қаржылық тәуекелдерді басқару белгілі бір қағидаларға негізделе отырып жүргізіледі:

1. Тәуекелді саналы түрде қабылдау. Кәсіпорын өз қызметін жүзеге асыру барысында табыс табуға үміттенсе, саналы түрде тәуекелге баруы қажет.

2. Қабылданған тәуекелдерді басқара алу. Портфель құрамына басқару процесі кезінде оңай бейтараптандырылатын тәуекелдер кіреді, бұл жағдайда ең төменгі тәуекел кезінде тұрақты табысты қамтамасыз ету шарттарын құру оңайға түседі.

3. Жеке тәуекелдерді басқарудағы тәуелсіздік. Тәуекелдің әр түрлі типтері бойынша қаржылық жоғалтулар бір-біріне тәуелсіз және оларды басқару кезінде әрқайсысы жеке бейтараптандырылуы қажет.

4. Тәуекелді басқару кезінде уақыт факторын есепке алу. Тәуекелді басқару кезінде кәсіпорын уақыт дәрежесін есепке алуы қажет, себебі, операцияны жүргізу уақыты қаншалықты аз болған сайын, соншалықты қаржылық тәуекел көлемі азайып отырады.

5. Тәуекелді басқару кезінде кәсіпорын стратегиясын есепке алу. Қаржылық тәуекелдерді басқару жүйесі, кәсіпорын өзі дайындаған жалпы критерийлер мен тәсілдерге негізделуі тиіс.

Қаржылық тәуекелдерді басқару белгілі бір механизмдерге негізделеді. Қаржылық тәуекелдерді басқару механизмі, кәсіпорынның қаржылық қызметі барысында, тәуекелді шешімдерді қабылдау үрдісіне әсер ететін негізгі элементтер жиынтығынан тұрады.

1. Қаржылық қызметті бақылау жүйесі:

– кәсіпорынның қаржылық қызметін мемлекеттік нормативтік-құқықтық реттеу;

– кәсіпорынның қаржылық қызметін реттейтін нормативтік актілер, заңдарды қабылдау, бұл саясаттың заңнамалық және нормативтік негіздері кәсіпорынның қаржылық қызметін және оның әртүрлі формадағы қаржылық тәуекелдерден қорғалуын қамтамасыз етеді;

– кәсіпорынның қаржылық қызметін реттеудің нарықтық механизмі;

– тәуекел-менеджменттің жеке аспектілерін реттеудің ішкі механизмі.

2. Кәсіпорынның қаржылық қызметін ішкі қолдау:

– кәсіпорынды қаржыландырудың мемлекеттік және өзге де ішкі нысандары;

– кәсіпорынды несиелеу;

– лизинг;

– сақтандыру.

3. Қаржылық тұтқалар жүйесі, қаржылық қызмет аясында басқару шешімдерін жүзеге асыру және қабылдау үдерісіне әсер ететін келесі негізгі нысандарды кіріктірі еді: баға; пайызды; пайданы; таза ақшалай ағынды; өзге де экономикалық тұтқаларды.

4. Қаржылық әдістер жүйесі, кәсіпорынның қаржылық қызметінің түрлі салаларындағы басқарушылық шешімдер негізделіп, бақыланытын негізгі әдістер мен тәсілдерден тұрады:

– техника-экономикалық есептеу әдісі;

– баланстық әдіс;

– экономика-математикалық әдістер;

- эксперттік әдістер;
- құнды дисконттау әдісі;
- активтерді амортизациялау әдісі;
- хеджирлеу әдісі;
- өзге де қаржылық әдістер.

5. Қаржылық құралдар жүйесіне: төлемдік құралдар, несиелік құралдар, депозиттік құралдар, инвестициялау құралдары, сақтандыру құралдары, өзге де қаржылық құралдар жатады.

Қаржылық тәуекелдерді басқарудың әдіс-тәсілдерін қарастырайық. Барлық тәуекелді бағалаудың әдістерін үлкен екі топқа бөлуге болады: *сандық және сапалық*. Сандық әдіске, капитал/ақшаны жоғалту ықтималдылығының объективті, сандық бағалауын жатқызамыз және де талдаудың статистикалық әдісін қолданамыз. Ал сапалық әдіс, тәуекелдің пайда болу ықтималдылығына субъективті баға береді. Сандық әдісті қолданудың артықшылығы, қаржылық тәуекелдің ағымдағы деңгейін тез есептеп, диагностика жасауға мүмкіндік береді. Сапалық әдісті қолданудың артықшылығы, тәуекелдің пайда болуына әсер ететін сапалы факторларды бағалауға мүмкіндік береді.

1-сурет. Қаржылық тәуекелдерді басқарудың әдіс-тәсілдері

Ескерту – [1] қолданылған әдебиет негізінде

Қаржылық тәуекелдерді басқару жүйесі кәсіпорынға акционерлері мен инвесторлары үшін, оның құнын арттыруға мүмкіндік береді. Американдық ғалымдар Е. Метрика мен П. Гомперстің 1500 компанияға жасаған талдауы, олардың құнының өсу қарқынының айтарлықтай айырмашылығын көрсетті. Осылайша, қаржы тәуекелдерін басқарудың жоғары стандарттары

бар компанияларда, жыл сайынғы құнының өсу қарқыны 10%-ға жоғары болғаны байқалған [1].

Қаржылық тәуекелді басқару, кәсіпорын қызметінде маңызды мәселенің бірі болып табылады. Ол кәсіпорынның қызмет үдерісінде тұрақты қаржылық жағдайын жоғалту мүмкіндігімен байланысты және кез-келген экономикалық шешім қабылдаудың маңызды элементі болып табылады. Қаржылық тәуекелдерді басқару үдерісі кәсіпорынға табыстылық пен рентабельділіктің мақсатты көрсеткіштеріне жетуге, сонымен қатар, ресурстарды тиімсіз пайдаланудың алдын-алуға мүмкіндік береді.

Қаржылық тәуекелдерді басқару механизмінің негізгі бөлігі тәуекелді талдау жүйесі болып табылады. Қаржылық тәуекелді талдау, қаржылық тәуекелдерлі объективті бағалау мен идентификациялау мақсатында кәсіпорынның қаржылық қызметінің негізгі нәтижелері мен қаржылық жағдайына әсер ететін, ішкі және сыртқы ортаның шарттарын зерттеу үдерісі болып табылады. Көптеген қаржылық операциялар тікелей тәуекелмен байланысты болып келеді. Олар тәуекелдің деңгейін бағалап және оның көлемін анықтауды талап етеді. Тәуекел деңгейі – жоғалту қаупінің пайда болуы мен одан болатын залал көлемі. Кәсіпкерлік жоғалту, ең алдымен, кәсіпкерлік табыстың азаюымен байланысты. Дәл осындай жоғалту қаупі, тәуекелдің деңгейін сипаттайды. Сондықтан, ең алдымен, тәуекелді талдау үшін осындай жоғалтуларды білу қажет. Кәсіпорынның қаржылық тәуекелдерін талдаудың негізгі формалары келесі суретте көрсетілген:

Тәуекелді талдау, қаржылық тәуекелді басқарудағы ең көп қиындық тудыратын кезеңдерінің бірі болып табылады, сондықтан, оларды бірін-бірі толықтыратын екі негізгі кезеңге бөліп қарастырады: сандық және сапалық. Сапалық талдау – мүмкін болатын барлық тәуекелдерді сәйкестендіруді (идентификациялауды) білдіреді, оның негізгі мақсаты – тәуекелдің факторларын, жұмыс кезеңдерін анықтау болып табылады. Бірақ, сапалық талдаудың баламалылығы көбінесе, басшының жеке қасиеттеріне байланысты болып келеді, бұған қоса, әр уақытта және әртүрлі жағдайда тәуекел түрлі тәсілдермен бағалануы мүмкін. Сандық тәуекел – жалпы қаржылық тәуекел мен қаржылық тәуекелдердің жеке түрлерінің қаржылық залалының нақты көлемін анықтау. Кей жағдайда, сандық және сапалық талдауды, ішкі және сыртқы факторлардың әсерін бағалау негізінде жүргізеді: олардың кәсіпорын қызметіне әсер етуінің үлес салмағын элементтер бойынша бағалау жүзеге асырылады, мысалы, ішкі және сыртқы факторларды SWOT-анализ ескереді (strength, weaknesses, opportunities, treats) ал егжей-тегжейлі талдау жасауға ADL моделі мүмкіндік береді және күрделілігімен ерекшеленеді. Бұдан басқа,

бұл модельдер нақты қаржылық тұрақтылықты анықтау үшін қажет. Қаржылық тұрақтылықты бағалаудың ең оңтайлы нұсқасы түрлендірілген *Z – моделі* болып табылады:

$$R = A1 * X1 + A2 * X2 + A3 * X3 + A4 * X4 + A5 * X5 + A6 * X6 > 0, \quad (1)$$

мұндағы:

R – рейтингтік сан;

X1 – кәсіпорынның меншікті қаражаттарымен қамсыздандырылу коэффициенті;

X2 – ағымдағы өтімділік коэффициенті;

X3 – меншікті капиталдың рентабельділігі;

X4 – кәсіпорынды капиталдандыру коэффициенті (меншікті капиталдың нарықтық құнының, тартылған қаражаттардың баланстық құнына қатынасы);

X5 – активтердің нарықтық құнының, кәсіпорынның барлық міндеттемелеріне қатынасын көрсететін жалпы төлемқабілеттілік көрсеткіші;

X6 – өткізуден түскен түсімнің, кәсіпорынның ағымдағы міндеттемелер көлеміне қатынасын анықтайтын менеджмент коэффициенті;

A1, A2, A3, A4, A5, A6 – модельдің әрбір факторының маңыздылық көрсеткіштері.

Бұл коэффициенттер, кәсіпорынның шаруашылық қызметі мен оның қаржылық тұрақтылық деңгейінің көрсеткіштері болып табылады. Олар кәсіпорындағы қаржылық тұрақтылықтың қолайсыз даму тәуекелін көрсетеді.

Тәуекел мүмкін болатын, ықтималды жоғалтулар көлемімен өлшенетінін айта келіп, бұндай жоғалтулардың кездейсоқ сипатын есепке алу қажет. Оқиғаның болу ықтималдылығы объективті және субъективті әдіспен анықталуы мүмкін. Жиілікті есептеу негізінде оқиғаның болу ықтималдылығын объективті әдіс арқылы анықтайды. Ал субъективті әдіс, әртүрлі болжамдарға негізделген субъективті критерийлерді қолдануға негізделеді. Бұндай болжамдарға бағалаушының үкімі, оның жеке тәжірибесі, сарапшының рейтинг бойынша бағасы, аудитор-кеңесшінің пікірі және т.б.

Статистикалық әдістің мәні, өнеркәсіпте орын алған жоғалтулар мен пайданың статистикасы зерттеледі, экономикалық пайданы алудың жиілігі мен мөлшері белгіленіп, болашаққа неғұрлым нақты болжам құрастырылады.

Қаржылық тәуекелдерде де, басқа да тәуекелдер сияқты, статистикалық деректерге негізделіп, жоғары дәлдікпен есептеуге болатын, математикалық өрнектелген жоғалту ықтималдылығы

болады. Қаржылық тәуекел көлемін сандық есептеу үшін, мүмкін болатын кез-келген іс-қимыл салдырын білу қажет. Қаржылық тәуекелді есептеудің статистикалық әдісінің негізгі құралдары: дисперсия, вариация және стандартты (орташа квадраттық) ауытқу болып табылады.

Қаржылық тәуекелді бағалаудағы *дисперсия*, тәуекелді салымдардың орташа күтілетін салымдардан нақты қаржылық нәтижелердің квадраттық ауытқулардың орташа салмақты көлемін ұсынады:

$$\sigma^2 = (x - \bar{x})^2 / n, \quad (2)$$

мұндағы:

σ^2 – дисперсия;

x – қаржы ресурстарының салымының әр жағдайы үшін күтілетін мәні;

$\bar{x}$ – қаржылық тәуекелдің орташа болжамды мәні;

n – қаржы ресурстарының салымдарының саны (жиілік).

Дисперсия қаржылық тәуекел жиілігінің абсолютті тербелісін сипаттайды, ал тербелістің салыстырмалы дәрежесін вариация коэффициенті көрсетеді. Ол келесі формуламен анықталады:

$$v = \sigma / \bar{x} \cdot 100, \quad (3)$$

мұндағы:

v – вариация коэффициенті;

σ – орташа квадраттық ауытқу;

$\bar{x}$ – қаржылық тәуекелдің орташа болжамды мәні.

Вариация коэффициенті 1-100%-ға дейін өзгеруі мүмкін. Вариация коэффициенті жоғары болған сайын, тербеліс күштірек болып келеді. Вариация коэффициентінің мәндеріне келесідей баға бекітілген: 10%-ға дейін – салымдардың төмен тербелісі; 10-25%-ға дейін – қаржылық тәуекелдің орташа тербелісі; 25%-дан жоғары – қаржылық тәуекелдің жоғары тербелісі.

Қаржылық тәуекелдерді басқару тәжірибесінде, тәуекел деңгейін бағалау әдістерінде көптеген кемшіліктер бар. Осыған байланысты соңғы онжылдықта «тәуекел құны» көрсеткіші негізінде, қаржылық тәуекелдердің деңгейін бағалаудың жаңа әдістемесі пайда болды (VAR). *VAR коэффициенті*, активтер құнына әсер ететін, факторлар ықтималдылығын орнатылған түрде бөлудің максималды болатын қаржылық тәуекелдер көлемін ақшалай нысанда бейнелейтін статистикалық бағалаудың көрсеткіші.

Қаржылық тәуекелдерді бағалауда аналитикалық әдістер кеңінен қолданылады. Қаржылық тұрақтылық коэффициенттері,

іскерлік белсенділік коэффициенті, банкрот болу ықтималдылығы анықталады және қаржылық даму деңгейі талданады. Тәуекел деңгейінің салыстырмалы сипаттамалары жасалынып, рейтингтер анықталады.

Тәуекелді бағалаудағы перспективалы әдіс модельдеу болып табылады. Бұл әдістің ерекшелігі, нақты жағдайларға байланысты модельді дұрыс таңдауда. Модельдер, қаржылық тәуекелдің ықтималдылығын бағалап, нақты жағдайды болжауға мүмкіндік береді.

Тәжірибеде тәуекелдерді бағалау үшін ұқсастық әдісі де қолданылады. Осы әдістің негізінде көптеген кәсіпорындардың тактикасы мен стратегиясы құрылады. Бірақ әр кәсіпорынның өзіндік кадрлік, шикізаттық және салалық сипаттағы ерекшеліктері бар екенін ескеру керек.

Тәуекелді бағалаудың ең негізгі әдісі кәсіпорынның қаржылық жағдайын кешенді талдау, оның қаржылық тұрақтылығы мен төлемқабілеттілігін талдау.

Кәсіпорынның қаржылық жағдайын экспресс-талдау кеңінен тараған. Бұл талдаудың мақсаты – кәсіпорын балансы мен қаржылық нәтижелер және оларды қолдану туралы есеп негізінде жалпы қаржылық жағдайды және олардың даму динамикасын бағалау болып табылады. Мұнда басты назар қаражаттарды (активтерді) орналастыру мен қолдануға, олардың көздеріне (меншікті капитал мен міндеттемелер, яғни пассивтер) аударылады.

Қаржылық тәуекелді бағалауда, қаржылық тәуекелдің ықтималдылығын сипаттауға мүмкіндік беретін коэффициенттерді (мультипликаторлар) есептеуге негізделетін мультипликативті әдісті қолдануға болады. Белгілі бір коэффициенттерді есептеу, есеп берудің белгілі баптары арасындағы қатынасты анықтауда негізделеді. Кәсіпорынның қаржылық тәуекелін талдауда компьютерлік имитация әдісі перспективалы болып табылады. Қазіргі кезде тәуекелді бағалауға мүмкіндік беретін дайын бағдарламалық өнімдер жиынтықтары жасалған. Әр кәсіпорынның қаржылық тәуекелдерін жекеше модельдеуге мүмкіндіктері бар.

Тәуекелді бағалауда қаржылық жағдай тұрақтылығының *баланстық моделі* де кеңінен танымал болып келеді. Бұл модельдің негізінде қаржылық тәуекелдің облысы анықталады және кәсіпорынның қаржылық тұрақтылық деңгейі талданады [2]:

$$\Phi + З + Дс = Ис + Кт + К + Р, \quad (4)$$

мұндағы:

Φ – негізгі құралдар, басқа айналымнан тыс активтер;

З – запастар мен шығыстар;

Дс – ақшалай қаражаттар, қысқа мерзімді қаржылық салымдар, дебиторлық қарыздар және басқа активтер;

Ис – меншікті қаражаттар;

Кт – орташа, ұзақ мерзімді несиелер және қарыздық қаражаттар;

К – қысқа мерзімді несиелер;

Р – кредиторлық қарыздыр.

Кәсіпорынның тәуекелін бағалау үшін рейтингтік әдіс қолданылуы мүмкін. Рейтингтік әдістің мәні, негізгі көрсеткіштердің корреляциялық-регрессиялық талдау көмегімен топтастырылатындығында. Содан кейін, кәсіпорынның эксперттік өлшем бойынша белгілі көрсеткіштердің орта салмақты рейтинг мәні (орны) ретінде есептелетін интегралды рейтингі анықталады. Келесі кезекте кәсіпорындардың тәуекел деңгейі бойынша әр кәсіпорынның интегралды рейтинг мәні есептеледі. Рейтингте бірінші орынды экономикалық потенциалы жоғары және тәуекел деңгейі төмен кәсіпорын алады.

Кәсіпорынның қаржылық тәуекелінің құрамына несиелік тәуекел кіреді. Несиелік тәуекел – кәсіпорынның өз міндеттемелерін уақытылы және толық көлемді төлей алмау қаупімен сипатталады. Кәсіпорынның бұл сипатын несиеқабілеттілік деп те атайды. Кәсіпорын міндеттемелерін толығымен төлей алмау жағдайы, несиеқабілеттіліктің соңғы сатысы – банкрот болу тәуекелі деп аталады. Несиелік тәуекелдің бағалау әдісін *Альтманның Z моделін* қолдану арқылы есептеуге болады [2]:

$$Z = 1,2 * K_1 + 1,4 * K_2 + 3,3 * K_3 + 0,6 * K_4 + K_5 \quad (5)$$

Z – кәсіпорынның несиелік тәуекелін бағалаудың қорытынды көрсеткіші;

K_1 – меншікті айналым құралдары/ активтер сомасы;

K_2 – таза пайда/активтер сомасы;

K_3 – салық салынғанға дейінгі пайда мен пайыздарды төлеу/активтер сомасы;

K_4 – акцияның нарықтық құны /қарыз капиталы;

K_5 – түсім/ активтер сомасы.

Кәсіпорынның несиелік тәуекелді бағалау үшін алынған көрсеткішті келесі кестедегі тәуекел деңгейі көрсеткіштерімен салыстыру қажет:

1-кесте. Тәуекел деңгейінің көрсеткіштері [2]

Альтман моделі	Неселік тәуекел (банкрот болу ықтималдылығы)
1,8 және одан төмен	Тәуекел өте жоғары
1,8-2,7	Жоғары тәуекел
2,8-2,9	Бірқалыпты тәуекел
2,99 және жоғары	Тәуекелдің төмен деңгейі
Ескерту – [2] қолданылған әдебиет негізінде	

Бұл модельді, K4 көрсеткішін есептеу үшін, тек қор биржасында қарапайым акциялары бар кәсіпорындарға қолдана алатындығын айта кеткен жөн.

Несиелік тәуекелді бағалаудың келесі моделі – Р. Таффлер моделі деп аталады және ол келесі формуламен есептеледі [3]:

$$Z_{Taffler} = 0,53 * K_1 + 0,13 * K_2 + 0,18 * K_3 + 0,16 * K_4; \quad (6)$$

мұндағы:

$Z_{Taffler}$ – кәсіпорынның несиелік тәуекелін бағалау;

K_1 – кәсіпорынның рентабельділік көрсеткіші (салық төлеуге дейінгі табыс/ағымдағы міндеттемелер)

K_2 – айналым капиталы жағдайы көрсеткіші (ағымдағы активтер /міндеттемелердің жалпы сомасы);

K_3 – кәсіпорынның қаржылық тәуекелі (ұзақ мерзімді міндеттемелер /активтердің жалпы сомасы);

K_4 – өтімділік коэффициенті (сатудан түскен түсім/актив сомасы).

2-кесте. Таффлер моделі бойынша тәуекел деңгейінің көрсеткіштері [3]

Таффлер моделі	Несиелік тәуекел (банкрот болу ықтималдылығы)
>0,3	Тәуекелдің төмен деңгейі
0,3 – 0,2	Орташа немесе бірқалыпты тәуекел
<0,2	Жоғарғы тәуекел
Ескерту – [3] қолданылған әдебиет негізінде	

Мүмкін болатын тәуекелдерді барынша төмендетуді көздейтін кез-келген кәсіпорын, өзі үшін келесідей мәселелерді шешіп алу керек:

– қаржылық тәуекелдермен байланысты мүмкін болатын шығындарды бағалау;

– белгілі бір тәуекелдерді өзіне қалдыру,яғни ол тәуекелдерді өз мойнына алуы, олардан бас тарту, белгілі бір бөлігін немесе

толық жауапкершілікті басқа субъектіге беру туралы маңызды шешімдерді қабылдау қажет.

Мүмкін болатын жоғалтуларды төмендету мақсатымен, кәсіпорын сол қалдырған немесе өз жауапкершіліне алған тәуекел түрлерін басқару бойынша бағдарлама құруы қажет

Тәуекелдерді талдаудан кейін кәсіпорын, келесідей тәуекелдерді басқару әдістерін қолдануы керек: әртараптандыру, хеджирлеу, сақтандыру, тәуекелдерді бөлу, қаражаттарды резервтеу, тәуекелдер бойынша мүмкін болатын қаржылық жоғалтуларды айыппұл санкциялар жүйесі есебінен өтеу, кепілдік және т.б.

Қаржылық тәуекел шаруашылық қызметті жүзеге асырумен байланысты күрделі категориялардың бірі болып табылады. Сондықтан, басшының бұл тәуекелдерді басқару саясатын қолданатыны маңызды болып табылады. Жоғарыда қарастырылған қағидалар негізінде қаржылық тәуекелді басқару саясаты құрылады:

- Кәсіпорын қызметімен байланысты қаржылық тәуекелдердің жеке түрлерін анықтау;

- Алдағы кезеңде қаржылық тәуекелдердің пайда болудың ықтимал жиілігін бағалау. Бұл бағалау үлкен жүйелі көрсеткіштерді қолдану арқылы әртүрлі әдістермен жүргізіледі;

- Жеке қаржылық операциялар бойынша тәуекел деңгейінің шекті мәнін құру;

- Қаржылық тәуекелдерді ішкі және сыртқы бақылау;

- Қаржылық тәуекелдерді сақтандыру тиімділігін анықтау.

Қаржылық тәуекелдерді басқару саясаты көмегімен, тәуекел қаупін және оның қолайсыз әсерлерін жою бойынша шаралар жасалынады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИТТЕР КӨЗДЕРІ

1. Mead G.L., Elliot M.W., Blinn J.D. Essentials of Risk Financing. V.I-2. insurance Institute of America, – 1993. – 150 p.

2. Қаржылық тәуекелдерді бағалау әдістері. Мақала Автор: к.э.н. Жданов Иван Юрьевич // <http://finzz.ru>

3. Тургулова А. «Қаржылық менеджмент». – Алматы: ТОО LEM, – 2010. – 324 б.

4. А.К. Тургулова, Р. Амирканов, А.Б. Ахинов «Қаржылық менеджмент». – Алматы: Экономика, – 2014. – 164 б.

А.К. Тусаева, кандидат экономических наук, доцент

Университет Нархоз

Ж.Б. Кенесбекова, кредитный менеджер, АО АФ «Фонд финансовой поддержки сельского хозяйства»

г. Алматы

Финансовые риски компании и система управления рисками

Аннотация. В статье исследованы содержание финансовых рисков и система их управления. Рассмотрены зарубежные модели по определению финансовыз рисков. Также, предложены рекомендации по управлению финансовыми рисками.

Ключевые слова: риск, финансовый риск, управление финансовыми рисками.

A.K. Tussayeva, candidate of economic science, associate professor

Narxoz University

Zh.B. Kenesbekova, credit manager, «Fund of financial supporting of agricultural» JSC

Almaty

Financial risks of company and risk management system

Abstract. In the article the content of the financial risks and their control system. Considered foreign models to identify financial risks. Also, there are some recommendations to manage financial risks.

Keywords: risk, financial risk, management financial risks.

Н.С. Нуркашева, кандидат экономических наук
Университет Нархоз г. Алматы

РОЛЬ КОНТРОЛЛИНГА В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ КОМПАНИЯМИ

Аннотация. В статье рассматриваются важнейшие методологические принципы организации контроллинга, как инструмента эффективного управления бизнесом, выделены основные функции контроллинга, ранжированы методологические основы контроллинга, приводится визуальный пример прогнозной модели, обосновывается решающая роль контроллинга в системе корпоративного управления бизнес-процессами.

Ключевые слова: информация, управление, бизнес, инвестиция, процесс, контроллинг, стратегия.

В современных условиях процесс управления предприятием требует комплексного решения многочисленных проблем с использованием новых подходов к управлению. Проблемы возникают под воздействием как внешних, так и внутренних факторов. К внешним факторам, в первую очередь, относятся быстро изменяющаяся экономическая ситуация в Республики Казахстан, рыночные критерии эффективности, конкуренция. Внутренним фактором является среда принятия решения, которая в последнее время чаще всего является неопределенной. Условия неопределенности связаны с недостаточностью и неполнотой информации для оперативного управления предприятием.

Поэтому необходим управленческий инструмент, который позволит:

- своевременно выявлять неблагоприятные ситуации внутри организаций;
- верно определять и ставить цели перед руководством организаций;
- выявлять причины, вызвавшие неблагоприятную ситуацию;
- обеспечивать информационную поддержку управления бизнес-процессами в организациях;
- прогнозировать изменение состояния дел на предприятии под воздействием тех или иных управленческих воздействий, или тех или иных факторов внешней или внутренней среды.

Для решения вышеописанных задач современные условия функционирования предприятий предлагают использование такого инструмента, как контроллинг.

Контроллинг – инструмент, позволяющий оперативно получать и обрабатывать информацию, на основе которой принимаются оперативные и стратегические управленческие решения. Контроллинг занимает особое место в системе управления компаниями.

В западных странах контроллинг успешно работает. А что касается Казахстана, то это направление для казахстанских организаций новое, и службы контроллинга встречаются в Казахстане очень редко. В настоящее время руководители многих крупных и средних организаций делают попытку организации службы контроллинга на своих компаниях.

Так, по мнению, А. Дайле контроллинг – «это процесс, понимаемый как овладение экономической ситуацией на предприятии» [1]. Принимая во внимание процессный характер контроллинга в определении А. Дайле, необходимо уточнить, что главное процессуальное действие контроллинга представляет собой сравнение трех массивов информации: плановых и фактических показателей, а результатов такого сравнения – с модельными вариантами сравниваемых величин и с аналогичными ретроспективными аналитическими данными.

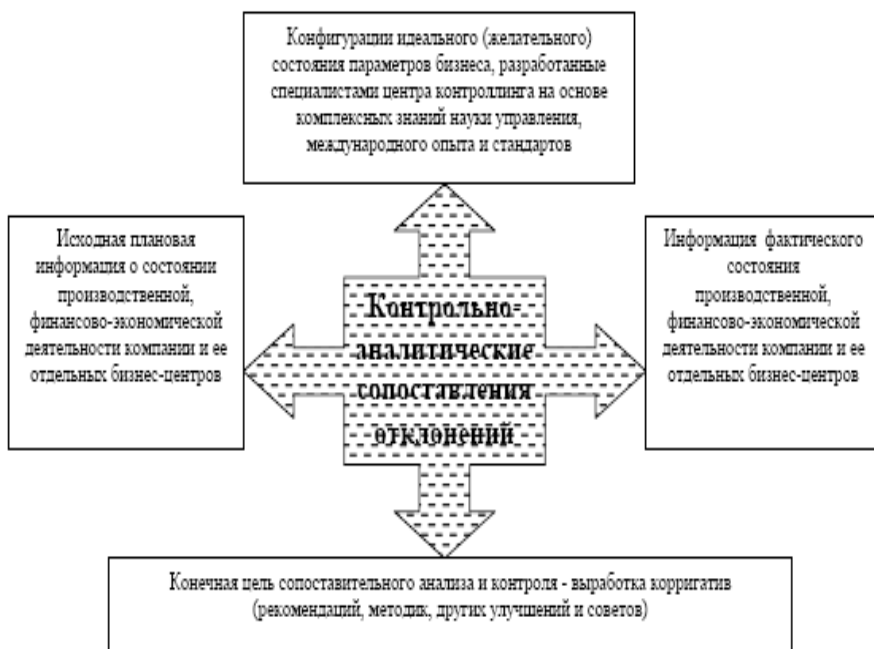

Рисунок 1 – Блок-схема содержания метода контроллинга

Примечание – составлено по данным [1]

Такие функционально-целевые установки контроллинга отличают его от других процессов, в основе которых также лежат аналитические сопоставления, но только плано-отчетных данных. Представляется, что эту особенность контроллинга можно определить не только как целевую функцию контроллингового процесса, но и как методологический прием контроллинга, его метод. Данное свойство контроллинга, отличающее его от всех других спецификаций управленческих процессов, иллюстрирует рис. 1.

Таблица 1 – Основные направления в определении понятия «Контроллинг»

Направление	Определение
Контроллинг рассматривается как система поддержки принимаемых управленческих решений	Д. Хан: «Контроллинг может интерпретироваться как информационное обеспечение ориентированного на результат управления предприятием» [2] Т. Райхман контроллингом называет систему, ориентированную на результат, с учетом обеспечения ликвидности, в сферу задач которой входит сбор и обработка информации в процессе разработки, координации и контроля за выполнением планов на предприятии [3]
Контроллинг рассматривается как концепция по направлениям и сферам ее применения	По мнению П. Хорвата контроллинг – это подсистема управления, которая координирует подсистемы планирования, контроля и информационного обеспечения, поддерживая тем самым системообразующую и системоувязывающую координацию [4] Н.Г. Данилочкина считает, что контроллинг – это функционально обособленное направление экономической работы, связанное с реализацией финансово-экономической комментирующей функции в менеджменте для принятия оперативных и стратегических решений [5]
Место контроллинга определяется в системе менеджмента для управления прибыльностью предприятия	В.Б. Ивашкевич представляет контроллинг как систему управления процессом достижения конечных целей и результатов деятельности фирмы, т.е. в экономическом отношении, с некоторой долей условности, как систему управления прибылью предприятия [6]
Контроллинга как философия и образ мышления современного руководителя	С.Г. Фалько определяет контроллинг как философию и образ мышления руководителей, ориентированные на эффективное использование ресурсов и развитие предприятия в долгосрочной перспективе [7]
Примечание – составлена автором	

Контроллинг – это комплексная система управления организацией, направленная на координацию взаимодействия систем менеджмента и контроля их эффективности. Контроллинг направлен на обеспечение информационно-аналитической поддержки процес-

сов принятия решений при управлении организацией и может быть частью, прописывающей принятие определённых решений в рамках определённых систем менеджмента.

Анализ основных определений (табл. 1) свидетельствует о том, что современный контроллинг включает в себя управление рисками (страховой деятельностью предприятий), обширную систему информационного обеспечения предприятия, систему оповещения путём управления системой ключевых («финансовых») индикаторов, управление системой реализации.

Достаточно часто даже специалисты не различают понятия «внутренний аудит» и «контроллинг». Конечно, с первого взгляда может показаться, что в обоих случаях происходит контроль за деятельностью какой-либо организации.

Однако, это далеко не так, поскольку, например, внутренний аудит представляет собой организованную на предприятии в интересах его собственников систему контроля над соблюдением установленного порядка ведения бухгалтерского учета и надежностью функционирования системы внутреннего контроля организации.

То есть специалисты в области внутреннего аудита работают с итоговыми данными (по окончанию квартала), проверяя и контролируя все хозяйственные факты какой-либо деятельности организации. В то время как у контроллинга основная цель – ориентация управленческого процесса на достижение всех целей, стоящих перед предприятием. Для этого контроллинг обеспечивает выполнение следующих функций:

- координация управленческой деятельности по достижению целей компании;
- информационная и консультационная поддержка предприятия управленческих решений;
- создание и обеспечение функционирования общей информационной системы управления компаниям;
- обеспечение рациональности управленческого процесса.

Существуют ряд причин мешающих внедрению контроллинга в организациях:

- отсутствие достаточной информации о казахстанской практике внедрения систем контроллинга и ее низкая оперативность;
- недостаточное количество разработок в области комплексных информационных систем, отвечающих требованиям определенной организации;
- нестабильность экономической политики многих предприятий, отсутствие ее целевой направленности;
- несогласованность в работе различных отделов предприятия, а также не достаточная прозрачности информации;

- игнорирование и недооценка состояния проблем внешней среды;
- высокая затратность внедрения системы контроллинга;
- отсутствие соответствующего нормативно-правового обеспечения системы контроллинга.

Необходимо отметить, что основные решения, определяющих тактику и стратегию бизнеса компании, принимают топ-менеджеры, которые затем утверждаются советом директоров. В то же время в центре контроллинга компании всегда должны работать специалисты, отбирающие из многих два-три варианта решения проблемы или решающие менее значимые в стратегическом плане проблемы. Такая организация деятельности отвечает потребностям мобильного рынка и помогает маневрировать в условиях постоянных реформаций казахстанского бухгалтерского, налогового, таможенного и других видов законодательства. К решению сложных проблем следует привлекать не только менеджеров, но юристов, аналитиков и т.д.

Практическая ценность процессов контроллинга возрастает, если они организованы в соответствии со следующими установками:

- следование ценностным мотивациям не только рынка, но и компании;
- творческий подход к выстраиванию логики разрешения проблемы;
- поддержание прочных связей с планированием, бюджетированием и другими сферами менеджмента.

Таким образом, действительная цель в выстраивании логики контроллинговых процессов заключается в обеспечении эффективности управления. Этим и измеряется продуктивность конкретного контроллингового действия. Ее значение определяется общей полезностью контроллинга для всех, кто практикует эти процессы, а не просто результативностью постановки и разрешения отдельных назревших проблем.

В заключении хотелось бы отметить, что контроллинг, являясь учетно-аналитической подсистемой в информационно-аналитической системе управления организациями, служит основой для его работы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Дайле А. Практика контроллинга: Пер.с нем./ Под ред. и с предисл. М.Л. Лукашевича, Е.Н. Тихоненковой. – М : Финансы и статистика, 2003. – С. 336 Пер. изд.: Deyhle A. Controller-Praxis. – Management Service.

2. Хан Д. Планирование и контроль – концепция контроллинга Перевод с немецкого/ Под ред. и с предисловиями А.А. Турчака, Л.Г. Головача, М.Л. Лукашевича. – М.: Финансы и статистика, 1997. – С. 765.
3. Райхман Т. Менеджмент и контроллинг. Одни цели – разные пути и инструменты // Международный бухгалтерский учет, № 1, – 1999.
4. Концепция контроллинга: Управленческий учет. Система отчетности. Бюджетирование/ Hotvath&Partners; Пер. с нем. – 4-е изд. – М.: Альпина Паблишерз, 2009. – С. 269.
5. Контроллинг как инструмент управления предприятием // Под ред. Н.Г. Данилочкиной. – М.: ЮНИТИ, 2002. – С. 279.
6. Ивашкевич, В. Б. Оперативный контроллинг / В.Б. Ивашкевич. – М.: Магистр: ИНФРА-М, 2011. – С. 158.
7. Фалько С.Г. Контроллинг для руководителей и специалистов. – Издательство: Финансы и статистика, 2008. – С. 272.

Н.С. Нуркашева, экономика ғылымдарының кандидаты
Нархоз университеті, Алматы қ.

Компанияларды басқару жүйесіндегі контроллингің рөлі

Түйіндеме. Мақалада бизнесті тиімді ұйымдастыру құралы ретінде контроллингіңті ұйымдастырудың әдістемелік қағидалары, оның қызметтері, контроллингіңтің әдістемелік тәсілдері, контроллингіңті ұйымдастыру моделінің көрнекілік мысалдары, сонымен қатар бизнес үрдістерді басқарудағы контроллингіңтің маңызды рөлдері анықталынған.

Түйін сөздер: ақпарат, басқару, бизнес, инвестиция, үрдіс, контроллинг, стратегия.

N.S. Nurkasheva, candidate of economic sciences
Narхоз University, Almaty

The role of controlling in the company management system

Abstract. In the article discusses important methodological principles of controlling as a tool for effectively managing your business, highlights the main function of controlling, ranked theoretical foundations of controlling, is a visual example of a predictive model, grounded crucial role in controlling the corporate business process management system.

Keywords: information, management, business, investment, process controlling, strategy.

УДК 005.8

Ю.М. Жигулина, магистрант
специальности 6М050700 – Менеджмент
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
г. Алматы

АКТУАЛЬНОСТЬ ПЕРЕХОДА НА НОВЫЙ ПОРЯДОК ПРИМЕНЕНИЯ ККМ В РК

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы перехода на новый порядок применения Контрольно-Кассовых машин с функцией передачи данных в Республике Казахстан и зарубежная практика применения контрольно-кассовой техники. Технологией проверки учета полноты выручки и передачи данных о денежных расчетах с помощью контрольно-кассовой техники порядка 10 лет. Одной из первых стран, внедривших в 2005 году контрольно-кассовые машины (далее – ККМ), стала Южная Корея. Одной из особенностей южно-корейской системы стало стимулирование покупателей требовать чек через подтверждение вычетов расходов при расчете подоходного налога согласно данным, переданным в налоговую службу. В дальнейшем и другие страны стали внедрять у себя подобные типы кассовой техники. Большинство стран, в том числе и Казахстан, для улучшения процедур налогового администрирования переходит с автономных ККМ на машины с функцией передачи данных. Один из последних примеров перехода на данный тип кассовой техники это Румыния в 2015 году. Из членов Евразийского экономического союза пока только Армения полностью перешла на ККМ с функцией передачи данных. Так же как и в Грузии, часть затрат на переоснащение малого бизнеса новыми аппаратами взяло на себя государство. В Белоруссии в данный момент ведется разработка нормативно-правовой базы рабочей группой. В России в феврале 2015 года закончился эксперимент в 4 регионах по внедрению инновационных типов контрольно-кассовой техники с функцией передачи информации в «онлайн» режиме. В Кыргызстане с июля 2015 года начал работать пилотный проект по данному вопросу. Сейчас пристальное внимание партнеров ЕАЭС приковано к Казахстану, где разработка плана по переходу на новые типы ККМ с функцией передачи данных налоговыми органами Республики Казахстан началась еще в 2011 году. Порядок применения ККМ в Республике Казахстан ут-

верждён и регулируется положениями главы 90 Налогового Кодекса. В 2013 году внесены, а с июля 2014 года вступают в действия изменения положений ст. 645 данной главы.

Ключевые слова: КKM (контрольно-кассовая машина), налогоплательщик, налоговый комитет, оператор фискальных данных, услуга, центр технического обслуживания.

В развитых странах налоговые органы проводят работы по учету полноты выручки в организациях и у индивидуальных предпринимателей. В том числе, проверки выдачи кассовых чеков, бланков строгой отчетности, выдачи по требованию покупателя документа, подтверждающего прием денежных средств за соответствующий товар (работу, услугу). Лицами, в отношении которых будут осуществляться мероприятия по контролю, являются организации (за исключением кредитных организаций) и индивидуальные предприниматели, осуществляющие наличные денежные расчеты или расчеты с использованием платежных карт. Представители налогового органа имеют право на проведение проверки в организациях. В том числе они имеют право к беспрепятственному доступу к контрольно-кассовой технике; проверки документации, которая связана с применением контрольно-кассовой техники и учетом денежных средств; проведение проверки наличных денежных средств кассы и фактического наличия бланков строгой отчетности; привлечение к административной ответственности. Проверка осуществляется поэтапно. В рамках проверки в обязательном порядке проводится проверка наличных денежных средств, находящихся в денежном ящике контрольно-кассовой техники, путем снятия остатка (пересчета) денежной наличности с учетом средств, выдаваемых кассиру перед началом рабочей смены в качестве разменной монеты.

Как видно из процедуры проверки учета полноты выручки, это очень трудоемкое мероприятие для налогового органа и для представителей бизнеса [1]. Примерно с 2005 года на территории СНГ стал популярен новый вид обналичивания денежных средств – череплатёжные терминалы. Денежные средства с расчётного счёта фирмы-однодневки перечисляются безналичным путём на расчётный счёт фирмы, занимающейся обслуживанием платёжных терминалов, которая, в свою очередь, передаёт операторам рынка налички сопоставимую (за вычетом заранее оговоренного процента) сумму наличных, собранных через терминалы у населения. Появлению нового способа способствовало отсутствие чёткой законодательной базы в области торговых автоматов и платёжных терминалов. В реестре сертифицированной контрольно-кассовой техники отсутствовали модели фискальных регистраторов для применения в автоматах. Продажа товаров в магазинах, АЗС, ресторанах и т.д. не

контролируется ежеминутно налоговыми органами, т.к. количество торговых точек в тысячи раз превышает количество сотрудников налоговых органов, что не позволяет в полной мере контролировать полноту выручки этих отраслей экономики. Также отсутствует возможность тотального контроля владельцев бизнеса за своими продавцами, также из-за отсутствия должного количества проверяющих и возможности сговора, что может привести к махинациям со стороны продавцов: когда продавец продает свой товар, идентичный товару магазина, и не выдает чек покупателю. Тем самым деньги поступают продавцу единолично и при этом, продавец подвергает риску владельца бизнеса, т.к. в случае контрольных мероприятий, претензий со стороны покупателей, обвинения будут адресованы именно к владельцу бизнеса. Представители вышеназванных отраслей заключают фиктивные сделки, переводят денежные средства на счета подставных фирм и получают «черный нал». Все вышеназванные отрасли используют ККМ и потенциально могут не пробить чек при продаже товара (услуги). Закупив по договору партию товара, магазин не по договору может также купить этот же товар (контрабанда) и продавать его под видом товара, купленного по договору. В связи с тем, что отказаться от применения ККМ нельзя, т.к. с помощью ККМ осуществляется контроль полноты выручки, то требуется усовершенствование системы учета и применения ККМ.

Для налогоплательщиков важно минимизировать затраты на покупку и содержание кассовых аппаратов; снизить трудозатраты, связанные с необходимостью регулярно осуществлять ряд «бумажных», трудоемких и обременительных процедур (регистрация и перерегистрация ККТ при личном контакте налогоплательщика с сотрудником налогового органа, прохождение технического обслуживания); осуществлять электронную регистрацию кассового аппарата в налоговом органе без необходимости личного контакта с сотрудником налогового органа. Для налогового органа важно снизить административную нагрузку на добросовестных налогоплательщиков за счет снижения количества проверок с выходом на место установки кассового аппарата; оптимизировать свою работу; улучшить качество собираемости налогов.

Налоговая система РК создана в 1991 году. Период формирования налоговой системы можно разделить на три основных этапа: 1 этап (1991-2001 годы) – Закон РК «О налоговой системе Республики Казахстан» от 25 декабря 1991 года; Указ Президента РК, имеющий силу закона, от 24 апреля 1995 года № 2235 «О налогах и других обязательных платежах в бюджет»; 2 этап (2002-2008 годы) – Кодекс РК от 12 июня 2001 года «О налогах и других обязательных платежах в бюджет»; 3 этап (с 2009 года) – Кодекс РК от 10 декабря

2008 года «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» [2].

Опыт стран, использующих технологию приема данных с ККТ в режиме онлайн

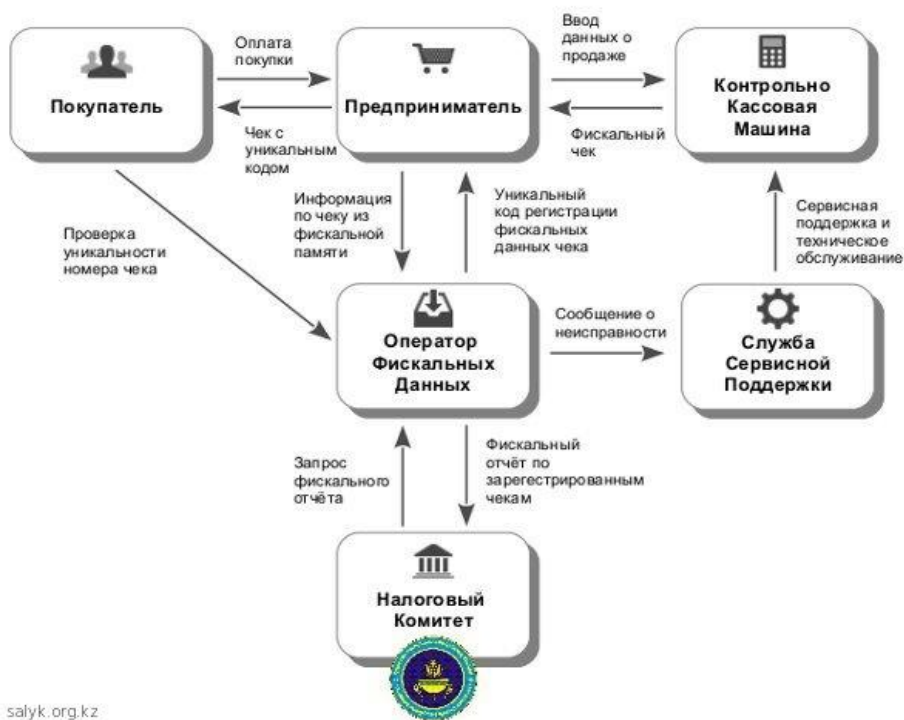
Страны, использующие технологию приема данных в режиме онлайн: Швеция (с 2008 года), Болгария (с 2011 года), Грузия (с 2010 года), Сербия (с 2004 года), Черногория (с 2018 года), Эфиопия (с 2007 года), Республика Корея (с 2004 года), Хорватия (с 2013). В Республике Казахстан ведется реестр ККМ с 2008 года. С 1 июля 2014 года в налоговом кодексе установлены обязанности для налогоплательщиков, осуществляющих оптовую и (или) розничную реализацию бензина (кроме авиационного), дизельного топлива, алкогольной продукции осуществлять передачу сведений о денежных расчетах в оперативном режиме в органы налоговой службы по сетям телекоммуникаций общего пользования [3].

Южная Корея, используя потенциал ИКТ, трансформировала себя из беднейшей страны мира в одну из крупных экономических держав, которая является двенадцатым по величине участником мировой торговли высокотехнологичными товарами и услугами. IT-сектор обеспечивает экономический рост страны, является важным макроэкономическим фактором снижения инфляции и составляет более 16% от ВВП страны. Среди факторов, способствующих развитию корейской экономики, можно выделить активное участие правительства в развитии сектора ИКТ путем формулирования и финансирования реализации ряда последовательных национальных стратегий. Кроме согласованной модели взаимодействия государства и бизнеса, уникальность корейской модели развития IT отрасли состоит в создании механизма устойчивого финансирования ИКТ развития страны. Путем создания ряда фондов, финансирующих различные проекты как государственного, так и частного сектора в области ИКТ, в частности, Фонда развития информатизации, корейское правительство обезопасило себя от недостаточности инвестирования в развитие ИКТ сектора в условиях кризиса, что создает дополнительное конкурентное преимущество для корейских компаний в послекризисный период. Для создания фонда и его пополнения используются средства, полученные внутри сектора – лицензионный сбор от владельцев радиочастот, процент с налогов телекоммуникационных операторов и т.п. [4].

Анализируя мировой опыт, можно прийти к выводу, что в Республике Корея сформировалась наиболее действенная система, которая дает возможность расширения электронных услуг. Данная система получения данных в режиме онлайн зарекомендовала себя с лучшей стороны, а так же она положительно влияет на собираемость налогов. В настоящее время, только в Республике Корея су-

ществует система возможности совершения сделки и присвоения оператором уникального кода каждому чеку, где каждая сделка получает онлайн подтверждение. Данная система исключает возможность для покупателя получения ложного чека. В республике Корея создан Институт операторов фискальных данных, в связи с тем, что в республике Корея насчитывается значительное количество ККМ, это более 3 миллионов штук. Создание такой системы сопровождалось большими финансовыми затратами, т.е. строительство специальных помещений, закупка серверного оборудования и программного обеспечения, создание резервного центра, а так же наем сотрудников. Внедрение инфраструктуры сбора данных с контрольно кассовых машин в режиме, работающего в реальном времени, требует больших вложений и бюджетных расходов, а так же расширение штата налогового комитета. Создание такой инфраструктуры в режиме реального времени требует значительных вложений, которые по своему объему информации и работ могут сравниться по созданию процессинговых центров для платежных карт. Институт операторов фискальных данных рассчитывает реализовать новый порядок без дополнительных бюджетных затрат, имея в виду ограниченность республиканского бюджета. Для реализации данного проекта, а так же в качестве операторов фискальных данных могут выступать телекоммуникационные компании и банки, так как у них уже имеется вся необходимая инфраструктура. В настоящее время многие банки работают в режиме реального времени с платежными картами. Для них, расширение инфраструктуры для обработки фискальных данных, не представляет трудностей. Институт операторов фискальных данных заинтересован в росте количества организаций и индивидуальных предпринимателей которые применяют ККМ. Реализация это проекта возможно только через мотивацию покупателей, привлечение покупателей для общественного контроля за правильностью применения ККТ. Необходимо стимулировать покупателей сообщать о потенциальных нарушениях правильности применения ККМ. Реализация такой мотивационной программы от органа государственной власти затруднительна, это требует изменения законодательства, решения вопросов технического характера, решения организационных вопросов. Примером мотивационной программы может служить возврат заявителю доли от взысканного нарушителю штрафа. Для обеспечения рынка новыми инновационными и недорогими моделями ККМ, необходимо тесно сотрудничать с производителями ККМ. Это помимо инфраструктуры фискальных данных. Такую работу, конечно же, легче и более эффективно проводить не через органы государственной власти, а через операторов фискальных данных. Резюмируя изложенный выше анализ мирового опыта применения ККМ, представленное концептуальное реше-

ние по новому применению ККМ в РК можно сформулировать следующие основные рекомендации по усовершенствованию системы применения ККМ в Республике Казахстан: В Налоговом кодексе ввести понятие оператора фискальных данных (ОФД), как специализированной организации, аккредитованной НК и взаимодействующей с НК в целях контроля за оборотом наличных денежных средств, также оказывающая услуги по приему данных с ККМ и передаче данных в адрес НК. Упразднить Государственный реестр ККМ как сдерживающий фактора внедрения более развитых технологий. Исключить обязательность включения ККМ, передающих сведения о денежных расчетах в оперативном режиме (он-лайн), в государственный реестр ККМ.

salyk.org.kz

Рисунок 1–Схема взаимодействия при передаче фискальных данных

Фискальные данные являются основным источником сведений по обороту наличных денежных средств в государстве. От достоверности этих сведений зависит контроль государства внутренней экономики страны. Основным инструментом функционирования теневой экономики являются фальсификация и сокрытие фискальных данных. Работа по противодействию теневой экономике должна обеспечивать информационную безопасность фискальных данных. В последние годы и даже десятилетия во многих странах участились случаи, когда махинации с фискальными данными проводятся с целью отмыwania доходов, полученных незаконным путем, и путем финансирования терроризма. Поэтому, одним из ключевых средств противодействия этим угрозам и главной задачей государства является организация передачи фискальных данных в режиме «он-лайн» от продавца в налоговые органы. Этому способствует широкий охват сетью телекоммуникаций и рост технической оснащённости предпринимателей средствами фискального контроля. В Республике Казахстан порядок применения КKM утверждён и регулируется положениями главы 90 Налогового Кодекса. В июле 2014 года вступили в силу изменения положений ст. 645 данной главы, одним из изменений который является ввод в действие на территории Республики Казахстан нового типа КKM [5].

В результате передача сведений о денежных расчетах в органы налоговой службы обеспечивается в оперативном режиме по сетям телекоммуникаций общего пользования (рисунок 1) [5].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. «Новые полномочия налоговых органов: проверка кассовой дисциплины», Елена Зобова, 10.03.2015 (журнал «Упрощенная система налогообложения: бухгалтерский учет и налогообложение»).
2. Бобоев М.Р., Мамбеталиев Н.Т., Тютюрюков Н.Н. Налоговые системы зарубежных стран: Содружество Независимых Государств. Учебное пособие. – М.: Гелиос АРВ, 2002. – С. 624.
3. Программа по развитию информационных и коммуникационных технологий в Республике Казахстан на 2010-2014 годы. <http://www.detrax.kz/documents/programma-po-razvitiyu-iks-v-rk-na-2010-2014-gg/>
4. Закон РК от 5 декабря 2013 года № 152-V (внесены изменения в статью 645 Налогового кодекса по применению контрольно-кассовых машин).
5. Реализация в Республике Казахстан нового порядка применения контрольно-кассовых машин (КKM) и взаимодействия с операторами фискальных данных (ОФД). http://salyk.org.kz/kazakhstan_fds.html

Ю.М. Жигулина, 6M050700 – Менеджмент мамандығының
магистранты,
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ.

ҚР-сында жаңа КБМ қолданудың тәртібіне көшудің өзектілігі

Түйіндеме. Мақалада Қазақстан Республикасындағы деректерді беру қызметімен бақылау-кассалық машинаны қолданудың жаңа тәртібіне ауысу және бақылау-кассалық техниканы шетелді ктәжірибені пайдалану мәселесі қарастырылған. Бақылау-кассалық техниканың көмегімен ақшалай есептеу туралы деректерді беру және түсімнің толықтығының есебін тексеру технологияларына 10 жыл болған. Ең бірінші бақылау-кассалық машинаны (бұдан әрі – БҚМ) 2005 жылы енгізген, елдердің бірі Оңтүстік Корея болған. Оңтүстік Корея жүйесінің ерекшеліктерінің бірі салық қызметіне берілетін деректерге сәйкес, кіріс салығының есебі кезінд ешығынның шегерісін растау арқылы шекті талап ету. Одан әрі және өзге де елдер өздерінде кассалық техниканың ұқсас түрлерін енгізе бастады. Көптеген елдер, соның ішінде Қазақстан да салық әкімшілігінің тәртібін жақсарту үшін дербес БҚМ-нан деректерді беру қызметімен машинаға ауысуда. Кассалық техниканың осы түріне ауысудың соңғы мысалдарының бірі 2015 жылғы Румыния болып тұр. Еуразиялық экономикалық одақтың мүшелерінің ішінен деректерді беру қызметімен БҚМ толығымен көшкен тек Армения болып тұр. Сондай-ақ, Грузияда жаңа аппараттар мен шағын бизнестерді қайтадан жабдықтандырудың шығынының бір бөлігін мемлекет өзіне алды. Белоруссияда қазіргі уақытта жұмыс тобының нормативті-құқықтық базасына әзірлеу жүргізілуде. Ресейде 2015 жылдың ақпанында «онлайн» тәртібінде деректерді беру қызметімен бақылау-кассалық техникасының инновациялық түрлерін енгізу бойынша 4 аймақта тәжірибе аяқталды. Қырғызстанда 2015 жылдың шілдесінен бастап, осы мәселе бойынша тәжірибелік жоба жұмыс істей бастады. Қазіргі уақытта ЕАЭС серіктестерінің назары Қазақстанға ауысқан, Қазақстан Республикасының салық органдарына деректерді беру қызметімен КБМ жаңа түрлеріне ауысу жөніндегі жоспарын әзірлеу 2011 жылы басталған болатын. Қазақстан Республикасында КБМ қолдану тәртібі Қаржы кодексінің 90 тарауының ережесімен бекітілген және реттеледі. 2013 жылы енгізіледі, ал 2014 жылдың шілдесінен бастап, осы тараудың 645 бабының ережесінің өзгерісі күшіне ене бастайды.

Түйін сөздер: кассалық, салық төлеуші, салық комитеті, фискалдық деректер операторы, қызмет көрсету, техникалық қызмет көрсету орталығы.

Y.M. Zhigulina, master student of specialty 6M050700 – Management
Kazakh National Pedagogical University named after Abai
Almaty

Relevance of transition to a new procedure for usage of cash registers in the republic of Kazakhstan

Abstract. The article describes the problems of transition to a new procedure for the application of cash registers with data transmission function in the Republic of Kazakhstan and the world experience. Technology verification of completeness of accounting earnings and data on cash calculations with the help of cash registers about 10 years. One of the first countries that have implemented the checkout machines in 2005 has become South Korea. Later of the South Korean system has been encouraging customers to request confirmation of receipt by deduction of expenses when calculating the income tax, according to the data sent to the tax office. Afterwards, other countries began to have implemented these types of cash registers. Most countries, including Kazakhstan, to improve tax administration procedures proceeds from autonomous cash registers to machine with data communication function. One of the latest examples of the transition to this type of cash registers is Romania in 2015. Of the members of the Eurasian Economic Union so far only Armenia is fully passed on to the cash registers with data transfer function. As in Georgia, part of the cost of retrofitting small businesses new devices undertaken by the state. In Belarus, the data point is developing the regulatory framework of the working group. In Russia, in February 2015, ended the experiment in 4 regions to implement innovative types of cash registers with data transmission function in the «online» mode. Kyrgyzstan joined the pilot project on the issue in July 2015. Now attention is focused on the partners Eurasian Economic Union - Kazakhstan, where the development of a plan for the transition to new types of cash registers with data transmission function of the tax authorities of the Republic of Kazakhstan began in 2011. The application of the cash mashine in the Republic of Kazakhstan approved and regulated by the provisions of Chapter 90 of the Tax Code at article 645 of this law.

Keywords: cash register, the taxpayer, the tax committee, the operator of fiscal data, service, maintenance center.

С.К. Барышева, кандидат экономических наук, доцент
Казахский национальный исследовательский технический университет имени К.И. Сатпаева, г. Алматы

АУДИТ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ КАК ИНСТРУМЕНТ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ ОРГАНИЗАЦИИ

Аннотация. Кадровый аудит заключается в анализе документации кадрового делопроизводства на предмет соответствия трудовому законодательству, а также внутренним требованиям компании. Аудит персонала дает возможность обнаружить и убрать слабые места в системе управления персоналом, специалисты и менеджеры по управлению персоналом получают представление о функционировании человеческих ресурсов организации.

Ключевые слова. Персонал, кадровый аудит, управление персоналом, внутренний аудит трудовых ресурсов

Трудовые ресурсы предприятия (персонал) – это совокупность всех физических лиц, которые состоят с предприятием как с юридическим лицом в регулируемых договором найма отношениях.

Как известно организационная структура любого предприятия и любой отрасли народного хозяйства, уделяют большое внимание обеспеченности персоналом.

В процессе управления персоналом приходится принимать множество решений, которые нуждаются в контроле. Процесс контроля связан с определением того, что, как и когда контролировать, какие виды и формы контроля исследовать, как проводить анализ полученной информации. Возникает потребность корректировать действующие процессы в соответствии с полученными данными результатов контроля.

Кадровый аудит организации – это эффективное средство для решения многочисленных проблем, неизбежно возникающих в процессе финансово-хозяйственной деятельности.

Главной целью кадрового аудита является оценка эффективности и производительности деятельности персонала как одного из важнейших факторов, обеспечивающих прибыльность организации.

Объектом кадрового аудита является «трудовой коллектив организации, различные стороны его производственной деятельности, принципы и методы управления персоналом в организации».

Для кадрового аудита определены два направления аудиторской проверки:

- оценка кадрового потенциала организации, качественных и количественных характеристик персонала;
- диагностика кадровых процессов и процедур управления, оценка их эффективности.

Аудит персонала дает возможность обнаружить и убрать слабые места в системе управления персоналом, специалисты и менеджеры по управлению персоналом получают представление о функционировании человеческих ресурсов организации. Аудит протекает в виде анализа социально-трудовых показателей, оценивает деятельность кадровой службы и может охватывать отдельные подразделения или организацию в целом.

Интерес к аудиту персонала в последние годы растет, что подтверждается и работами отечественных экономистов, изучающих социально-трудовые отношения.

Объект аудита персонала – персонал организации и его трудовая деятельность, система управления, социально-трудовые отношения.

На основе целей аудита можно сформировать его основные задачи:

- оценка текущей политики и стратегии организации, включая положение на рынке труда, целостность и системность поставленных целей, понимание их службой управления персоналом и руководителями;
- оценка технологии управления персоналом, включая анализ отбора и приема персонала, трудовой адаптации и использования персонала, системы обучения и профессионального продвижения;
- обеспечение соответствия результатов управления персоналом системе внешних и внутренних ситуационных условий, усилий на стратегическом, линейном и функциональном уровнях управления персоналом друг другу;
- формирование эффективной системы стратегического и оперативного планирования, контроля и учета за реализацией планов, учета движения персонала, проведение кадровой политики;
- оценка показателей эффективности труда, его условий, анализ трудовых ресурсов и затрат труда, численности и состава работников, использования средств на заработную плату;
- оптимизация кадрового состава и реорганизация структуры управления посредством внедрения более эффективных методов и процедур, создание оптимальной организационной среды восприятия изменений на функциональном и административном уровнях подчинения и функционального взаимодействия, повышение эффективности информационных потоков кадровой системы;

– оценка работы кадровой службы, включая уточнение обязанностей и ответственности работников, их вклада в эффективность деятельности организации;

– разработка рекомендаций относительно изменений в политике и стратегии управления персоналом, улучшение формирования и использования кадров.

После аудита системы управления персоналом необходимо приступить к аудиту оплаты труда, так как заработная плата является основным источником доходов для работников, а работодатели заинтересованы в снижении затрат на оплату труда. Затем нужно провести кадровый аудит.

Проводящему, кадровый аудит, важно понять, какие направления деятельности и с какой эффективностью осуществляются в организации. В табл. 1. представлено краткое описание эффективности внутреннего контроля аудита персонала.

Таблица 1 – Тестовые вопросы, характеризующие эффективность средств внутреннего контроля по аудиту персонала

Содержание тестовых вопросов	Да	Нет
Имеются ли разработанные и утвержденные руководством предприятия штатное расписание и другие документы по кадровому обеспечению		✓
Имеется ли договор о полной материальной ответственности	✓	
Ознакомлены ли работники с должностными инструкциями, положениями о премировании, о бонусах и т.д.	✓	
Проводятся ли инвентаризации расчетов с персоналом	✓	
Как часто проводятся внеплановые инвентаризации кредиторской задолженности	1 раз в месяц	
Имелись ли случаи растраты и хищений по вине работников		✓
Сопоставляются ли бухгалтером остатки по счетам 3350, 3120, 3220 в конце месяца с регистрами бухгалтерского учета	✓	
Своевременно ли выдается зарплата	✓	
Примечание – Составлено автором		

Учитывая, параметры диагностики кадрового обеспечения мы определили задачи и этапы кадрового аудита.

Задачи кадрового аудита:

– Выявление недостатков в ведении кадрового делопроизводства;

– Подготовка кадровой документации организации в соответствии с требованиями Трудового законодательства и других нормативных актов, регулирующих вопросы трудового права к

проверкам и контролю со стороны компетентных государственных органов (налоговых органов, инспекции по труду и др.);

- Уменьшение рисков, связанных с нарушением действующего законодательства и привлечением к различным видам юридической ответственности;

- Минимизация кадровых документов для сокращения материальных и трудовых затрат компании, что позволяет юридически грамотно построить трудовые отношения с сотрудниками и способствует существенному укреплению трудовой дисциплины.

Этапы кадрового аудита:

- Изучение особенностей кадрового документооборота в организации, с его корпоративными или отраслевыми регламентами, стандартами и требованиями;

- Проверяется наличие обязательных кадровых документов и выделяется «зоны повышенного риска»;

- Формулируется критерии выделения отдельных категорий документации для анализа. Установленные критерии передаем компании-заказчику;

- Проводится анализ содержания имеющихся кадровых документов на предмет их соответствия нормам Трудового кодекса РК и другим нормативным актам, регулирующих вопросы трудового права;

- Анализируются документы, относящиеся к определенным категориям персонала или трудовым отношениям;

- Провести обработку полученных данных и подготовить заключения с выявленными нарушениями и рекомендациями по их исправлению.

Таким образом, аудит персонала и кадровый аудит необходим для формирования персонала организации и прогноза кадрового потенциала, оценкой будущего соответствия кадровых процессов стратегии и целями развития организации. Для этого необходимо разработать систему индикаторов и построить механизм мониторинга кадровых процессов для совершенствования управления персоналом организации.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Ажибаева З.Н. Аудит: Учебник - Алматы: Экономика, 2004. – С. 527.
2. Аудит и контроллинг персонала организации: Учебное пособие / под ред. Проф. П.Э. Шлендера. – М.: Вузовский учебник, 2007. – С. 224.
3. Барышева С.К. «Основные направления кадрового аудита организации» // Материалы МНПК «Интеграционные процессы в

международной экономике и образовании» Новосибирск: САФБД, 2009. – С. 183-185.

4. Барышева С.К. «Кадровый аудит как инструмент обеспечения стабильности деятельности организации» // III МНПК «Проблемы и тенденции инновационной экономики: Международный опыт и Российская практика» 16 марта 2015 г. – С. 28-31.

С.К. Барышева, кандидат экономических наук, доцент
Қ.И. Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық зерттеу университеті
Алматы қ.

Еңбек ресурстарының аудиті ұйымның персоналды басқару жүйесінің құралы ретінде

Түйіндеме. Кадрлік аудит кадрлер бөлімінің құжаттамаларының еңбек заңнамасына және компанияның ішкі талаптарына сәйкестігіне зерттеу, талдау болып табылады. Персонал аудиті персоналды басқару жүйесіндегі әлсіз жақтарды анықтау және жою үшін мүмкіндік береді, персоналды басқару кезінде мамандар мен менеджерлер ұйымның еңбек ресурстарының қалай ұйымдастырылғаны жайлы түсінік береді..

Түйін сөздер: персонал, кадрлік аудит, персоналды басқару, еңбек ресурстарының ішкі аудиті.

S.K. Barysheva, candidate of economic sciences, docent
Satpayev Kazakh National Research Technical University
Almaty

Audit of workforce as a tool of organization's personnel management

Abstract. Staff audit is a review of HR administration's documentation for compliance with labor laws and internal company requirements. Staff audit makes it possible to detect and remove the weaknesses in personnel management system, specialists and managers on personnel management get information about functioning of the human resources of the organization.

Key words: personnel, HR audit, staff management, workforce's internal audit.

УДК 336

К.У. Кошкарбаев, доктор экономических наук, профессор
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
А.С. Мендигалиев, Председатель Правления АО «Forte leasing»
г. Алматы

ФОРМИРОВАНИЕ РЫНКА ЛИЗИНГОВЫХ УСЛУГ КАЗАХСТАНА И ЕГО ТЕКУЩЕЕ СОСТОЯНИЕ

Аннотация. Лизинг во многих странах мира получил широкое распространение еще в 70-х годах двадцатого столетия и с тех пор считается наиболее целесообразным способом организации предпринимательской деятельности. В данной статье авторы рассматривают проблемы, с которыми сталкиваются компании, осуществляющие свою деятельность в сфере финансового лизинга. Проанализированы характерные особенности развития лизинга в Казахстане на примере компании АО «Forte Leasing» (Форте Лизинг). Выявлена и обоснована необходимость совместного дальнейшего развития лизингового рынка в условиях кризиса. На основе проведенного исследования авторами предлагается разработка комплекса мер по стимулированию лизинга, основываясь на мировой практике, где накоплен большой опыт успешного оказания лизинговых услуг. Лизинг, как механизм альтернативного финансирования, может сыграть чрезвычайно важную роль в выполнении стратегических задач: и в переоснащении основных фондов промышленных предприятий, и в развитии малого и среднего бизнеса.

Ключевые слова: лизинг, рынок лизинговых услуг, лизинговая компания, лизинговый рынок, лизинговая сделка.

Достижение высоких темпов роста валового внутреннего продукта является одной из основных целей экономического развития, достижение которой дает материальную основу для государства в решении важных социально-экономических проблем общества. Такой рост может быть достигнут за счет качественных структурных изменений экономики, связанных с заменой изношенных основных фондов новым высоко технологичным оборудованием. Для Казахстана, одним из основных механизмов реализации этой задачи должен стать лизинг. Во всем мире лизинг является не только важным инструментом внедрения новых технологий, обновления и увеличения основных средств, но и эффективным средством стимулирования

ния предпринимательства, уменьшения социальной напряженности, создания дополнительных рабочих мест, привлечения инвестиций и т.д. Необходимо отметить, что президент Казахстана Н. Назарбаев на расширенном заседании правительства в августе 2002 года отметил, что «особое значение лизинг приобретает как форма предпринимательства, максимально отвечающая требованиям научно-технического прогресса и гармонично-сочетающая частные и общественные интересы» [1].

Международный опыт показывает, что успех страны в конечном итоге будет зависеть от выработки правильной стратегии и научно-обоснованных планов их реализации [2].

История становления лизинга в Казахстане берет свое начало в 1989 году, когда в СССР был принят Указ «Об аренде и арендных отношениях» (от 07.04.1989 г.). Ретроспектива развития лизинга отечественными учеными в области лизинга условно разделена на три этапа. Первый характеризуется становлением предпринимательства и института частной собственности, без которой развитие лизинга просто невозможно. Этот период характеризуется тем, что были сформированы задатки частной собственности, приняты необходимые законы, начала меняться структура собственности, меняться сознание людей и были созданы первые лизинговые компании. Второй этап – это время практического применения лизинга в отдельных отраслях экономики. Здесь, следует отметить, что развитие практического применения лизинга совпало в пост советских республиках с непростой экономической ситуацией, сопровождаемой неплатежами и невиданными темпами инфляции. Так, в 1990 году объем лизинга в Казахстане составил всего 3,5 млн. рублей. Третий этап отмечен принятием ряда основополагающих нормативно-правовых актов, таких как, Гражданский кодекс РК (Особенная часть) в 1999 году, Закон РК «О финансовом лизинге» в 2000 году, Кодекс РК «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» в 2001 году и других [3].

Эволюция развития лизинга у нас в стране во многом похожа на его развитие в Российской Федерации. Первые лизинговые компании в Казахстане были созданы при банках второго уровня, которые имели финансовые ресурсы для финансирования бизнес-проектов. Само собой разумеется, что первыми основными клиентами лизинговых компаний РК были крупные корпоративные клиенты головного банка. Лизинг в Казахстане фактически начал развиваться с принятия закона «О финансовом лизинге» в 2000 году. Этот период характеризуется тем, что экономическая ситуация в стране имела положительные сдвиги, были осуществлены рыночные преобразования и реформы, которые благоприятно отразились как на уровне всей национальной экономикимолодого суверенного Ка-

захстана: были решены проблемы с неплатежами, взята под контроль инфляция, налоговые доходы государственного бюджета начали пополняться на постоянной основе, так и на микроуровне: появился класс отечественных предпринимателей который уже умел самостоятельно зарабатывать в условиях рыночной экономики и свободной конкуренции. Благоприятное влияние на экономическую ситуацию в стране оказывали и устойчивые цены на сырьевую продукцию – основу валютных доходов государства.

В 2001 году начался процесс международной поддержки развития отечественного лизинга под эгидой международных финансовых институтов, таких как Международная финансовая корпорация, при участии которой была совершенствована законодательная база по развитию лизинга в Казахстане и ее гармонизация в соответствии с международными нормами права в области лизинговых услуг. В этот период в Казахстане появилось страхование предметов лизинга и осуществлен переход на международные стандарты бухгалтерского учета в сфере лизинга.

Говоря о количественных параметрах рынка лизинговых услуг Казахстана за последние 10-12 лет следует отметить следующее. Основными игроками являются 2 квази государственные лизинговые компании – АО «Банк Развития Казахстана – Лизинг» и АО «КазАгроФинанс», которые являются государственными институтами развития в данной отрасли. По нашим оценкам в настоящее время в Республике Казахстан насчитывается более 20 активных участников рынка лизинговых услуг. Для сравнения, в 2004 году их было 15, в 2007 году в стране функционировало 33 лизинговые компании, в 2009-2010 году их количество составляло рекордное количество – 46 субъектов. По данным финансового регулятора официальное количество лизинговых компаний в РК составило 27 единиц. Характеризуя отраслевую структуру рынка казахстанского лизинга, можно отметить, что наибольший удельный вес в нем занимает лизинг сельскохозяйственной техники, что объясняется присутствием выше упомянутой государственной корпорации, которая кредитует сельхозпроизводителей. Что же касается частных лизинговых компаний, то их клиентами остаются малый и средний бизнес, приобретающий с помощью лизинговых схем транспорт или оборудование для строительной отрасли, металлургии, торговли, для небольших предприятий пищевой и обрабатывающей промышленности. Необходимо также отметить в разрезе отраслей национального хозяйства, что на top-10 крупных лизинговых компаний Казахстана основным и потребителями их услуг являются топливно-энергетическая отрасль, металлургическая отрасль, а также транспорт и торговля (о сельском хозяйстве было уже отмечено выше). Поставщиками различного оборудования для указанных отраслей являются как наши

казахстанские предприятия, так и компании ближнего и дальнего зарубежья. На сегодняшний день новыми потребителями лизинговых услуг являются как представители малого и среднего бизнеса, так и представители крупного бизнеса. Соотношение указанных составляет примерно 50:50. Если говорить о географии объема новых лизинговых услуг, то наибольший удельный вес занимают северные и центральные регионы Казахстана: Костанайская область, Северо-Казахстанская, Акмолинская и Карагандинская области [4]. Таким образом, основными потребителями являются зерновые области и на их долю приходится больше половины всего лизингового рынка Казахстана.

Анализ совокупных рыночных показателей за первое полугодие 2015 года, на первый взгляд демонстрирует крайне позитивную картину. Объем новых сделок лизинговых компаний в указанном периоде вырос на 35% к аналогичному показателю 2014 года и достиг 43,7 млрд. тенге. Это сопоставимо с ростом в 1 полугодии 2014 года. Однако рынок лизинга крайне концентрирован: 10 лизинговых компаний дают более 80% объема сделок. И изменения показателей крупных игроков оказывают сильное влияние на совокупный индикатор. Такая динамика роста суммы новых сделок заслуга двух лизингодателей, которые обеспечивают финансирование бизнеса в рамках государственных программ поддержки экономики. Остальные компании, показали отрицательную динамику по сравнению с первыми шестью месяцами 2014 года, и упадок финансового сектора, последовавший за реализацией новой денежно-кредитной политики, основанной на свободно плавающем курсе тенге и отмене валютного коридора в августе 2015 года, оказал значительное влияние на развитие лизинга в Казахстане. Прежде всего, он привел к резкому сокращению долгосрочного банковского кредитования, и многие лизинговые компании приостановили финансирование. И, как результат, произошло снижение лизингового портфеля многих лизинговых компаний, и в частности портфель АО «ForteLeasing» (АО «Форте Лизинг») уменьшился на 20%.

Жизнеспособность компании в сложившейся ситуации напрямую зависит от того, насколько будет разработано системное видение ее работы не только как самостоятельной единицы, но и как части финансового холдинга. Прежде всего, это понимание ее места в общей тенденции развития отрасли. То есть компания должна поставить себе цель – выйти на качественно новый уровень бизнеса, занять место либо лидера, либо последователя (подражают лидеру и составляют общую тенденцию) и не стать аутсайдером. И, как вариант, решением может стать диверсификация предоставляемых услуг. То есть, уже сейчас помимо финансового лизинга компании, расширяя сферу предоставляемых услуг, предоставляют услуги

операционного лизинга или услуг по доверительному управлению. Так, в конце 2014 года на рынок лизинговых услуг Казахстана зашла Группа ALD Automotive International, дочерняя компания Societe Generale, одного из крупнейших французских финансовых конгломератов в Европе, специализирующаяся на операционном лизинге и управлении автопарком.

Компания АО «Forte Leasing», в поисках стратегических альтернатив развития смежных сфер бизнеса также рассматривает возможность внедрения и развития операционного лизинга автотранспорта и недвижимости, а также предоставление услуг доверительного управления не только АО «Forte Bank», но и другим клиентам. Поскольку наша цель – занять лидирующее положение на казахстанском рынке финансового лизинга и аренды, то АО «Forte Leasing» активно принимает участие и в программах реализующихся государством и направленным на развитие малого и среднего бизнеса. Так с 2010 года идет тесное сотрудничество с АО «Фонд развития предпринимательства «Даму» по программе финансирования лизинговых сделок субъектов малого и среднего предпринимательства (далее – СМСП), программе направленной на поддержание субъектов СМСП, занятых в сфере обрабатывающей промышленности, а также программе поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса 2020». В настоящее время ведутся переговоры с АО «Аграрная кредитная корпорация» по участию АО «Forte Leasing» в программе предоставления финансового лизинга субъектам агропромышленного комплекса.

Исходя из вышесказанного следует, что перспективный рынок лизинговых услуг в Казахстане столкнулся на сегодняшний день с определенными трудностями, которые сдерживают его потенциал. Преодолевая препятствия, он может выйти на новый уровень развития. Учитывая сырьевую направленность экономики Казахстана, Правительством страны в Стратегии индустриально-инновационного развития Казахстана поставлена задача развития в стране производственного сектора через обновление основных средств (на сегодняшний день изношенность основных средств составляет 60-80%). Основным доступным механизмом решения этой задачи для малого и среднего бизнеса является лизинг. По нашим прогнозам, с 2017 года будет наблюдаться поступательный рост объемов банковского кредитования, в связи с чем, для лизинговых компаний несколько увеличится доступность финансирования. Кроме того, лизинговые компании расширяют возможности финансирования сделок и устанавливают стабильные отношения с поставщиками, что также способствует повышению качества и эффективности лизингового бизнеса. Лизинг, как механизм альтернативного финансирования, может сыграть чрезвычайно важную роль в

выполнении стратегических задач: и в переоснащении основных фондов промышленных предприятий, и в развитии как крупного, так и малого бизнеса.

Таким образом, на данный момент существуют некоторые проблемы, препятствующие дальнейшему благополучному развитию лизингового рынка в Казахстане. Следовательно, необходима разработка и применение комплекса мер по стимулированию лизинга, обеспечивающих расширение сферы его применения. Очевидно, что урегулирование правовых вопросов и установление экономически выгодных условий для осуществления лизинговых операций будет способствовать дальнейшему активному развитию лизинга в Казахстане. Речь об этих проблемах, а также о механизмах их решения станет предметом отдельного научного исследования авторов. Одной из текущих проблем является подписание Казахстаном Конвенции УНИДРУА (о международном финансовом лизинге, принятой в Оттаве (Канада) в мае 1988 г., которое даст возможность иностранным инвесторам необходимые гарантии при осуществлении ими лизинговых сделок на территории Казахстана.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. http://www.akorda.kz/upload/hronika/hronika_swf/2002/.
2. А. Смагулов, Ж. Адилбек. «Лизинговый рынок Казахстана в условиях модернизации национальной экономики», Издательство «Ел таным», Алматы, 2014. – С. 418.
3. Закон Республики Казахстанот 5 июля 2000 года № 78-ІІ «О финансовом лизинге» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 29.10.2015 г.)
4. Мамажанов А., Аманбаев Е. «Рынок лизинга: крутое пике». Журнал «Эксперт Казахстана», № 42, 2012 . – С. 34-35.

К.У. Кошкарбаев, экономика ғылымдарының докторы, профессор
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
А.С. Мендигалиев, «ForteLeasing» АҚ Басқарма Төрағасы
Алматы қ.

Қазақстанның лизинг қызметтері нарығының қалыптасуы және оның ағымдағы жағдайы

Түйіндеме. Лизинг әлемнің көп елдерінде жиырмасыншы ғасырдың 70-жылдарынан бастап кең таралысқа ие болды және содан бері кәсіпкерлік қызметті ұйымдастырудың неғұрлым мақсатқа сәйкес тәсілі болып саналады. Осы мақалада авторлар қаржылық лизинг саласында қызметті жүзеге асыратын компаниялар тап болатын проблемаларды қарастырады. «ForteLeasing» (ФортеЛизинг) АҚ компаниясының

мысалында Қазақстанда лизингінің сипатты даму ерекшеліктері талданған. Дағдарыс жағдайларында лизинг нарығын бірлесіп әрі қарай дамытудың қажеттілігі анықталған және негіздеме берілген. Жүргізілген зерттеудің негізінде авторлар лизинг қызметтерін табысты көрсетудің мол тәжірибесі жинақталған әлемдік практиканы негізге ала отырып, лизингіні ынталандыру бойынша шаралар кешенін әзірлеуді ұсынады. Альтернативті қаржыландыру механизмі ретінде, лизинг стратегиялық міндеттерді орындауда: өнеркәсіптік кәсіпорындардың негізгі құрал-жабдықтарын қайта жарақтауда да, сондай-ақ ірі және шағын бизнесті дамытуда да өте маңызды қызмет атқара алады.

Түйін сөздер: лизинг, рынок лизингтік қызмет нарығы, лизингтік компания, лизингтік нарық, лизингтік мәміле.

K.U. Koshkarbayev, Doctor of Economics, Professor
Kazakh National Pedagogical University named after Abai
A.S. Mendigaliyev, Chairman of the Board of ForteLeasing JSC
Almaty

Developing a Kazakhstan leasing services market and its current condition

Abstract. Leasing was widely widespread in many countries as far back as in the 70th of the twentieth century, and from then on, it has been deemed to be the most appropriate way to organize business activities. In this article, the authors are considering such problems as faced by companies conducting their activities in the field of financial leasing. Features of the leasing development in Kazakhstan have been analyzed by the example of Forte Leasing JSC where the necessity of the joint further development of the leasing market is identified and justified in crisis. Based on the study so carried out, the authors proposes to develop a set of measures to stimulate the leasing subject to the international practice where a wide experience in the successful leasing services provision has been gathered. As an alternative financing mechanism, leasing can play a very important role in the implementation of strategic objectives: both in the re-equipment of fixed assets owned by industrial enterprises and the development of small and medium businesses.

Keywords: leasing, leasing market, leasing company, leasing market, leasing transaction.

Н.С. Нуркашева, кандидат экономических наук
Университет Нархоз, г. Алматы

ОСОБЕННОСТИ ВНУТРЕННЕГО АУДИТА ЗАТРАТ СТРОИТЕЛЬНО-МОНТАЖНЫХ РАБОТ

Аннотация. В статье рассматриваются важнейшие методологические принципы организации внутреннего аудита затрат, как инструмента эффективного управления бизнесом строительной компаний, выделены основные функции внутреннего аудита, ранжированы методологические основы внутреннего аудита затрат в строительных организациях.

Ключевые слова: аудит, управление рисков, информационная база, строительство, затраты, анализ результатов.

Значительный вклад в развитие и становление отечественного аудита, исследование теории и методологии его проведения, разработки и совершенствования внутрифирменных стандартов внесли казахстанские ученые и специалисты-практики: К.Ш. Дюсембаев, К.К. Кеулимжаев, М.С. Ержанов, Э.О. Нурсейтов, Б.Ш. Алтаев, Б.Б. Султанова, З.Н. Ажибаева, Ж.Г. Жумагалиева.

Более предметно вопросы развития организации и проведения внутреннего аудита рассматриваются в работах российских ученых как, Андреева В.Д., Богомолова А.М., Бурцева В.В., Васильева Н.Е., Гордиенко А.В., Лабынцева Н.Т., Макальской А.К., отечественных Кеулимжаева К.К., К.Ш. Дюсембаева, Е.Т. Тулегенова.

Система внутреннего аудита в строительстве – это совокупность организационных мер, методик и процедур, принятых руководством для упорядоченного и эффективного ведения основной деятельности, включающая надзор и проверку, а именно соблюдение требований законодательства, точности и полноты документации учета, своевременной подготовки отчетности. Главная цель внутреннего аудита – оказание помощи руководству в эффективности управления предприятием. Поэтому внутренний аудит, реализуя контрольную функцию, является средством снижения риска банкротства предприятия.

Необходимо отметить, что внутренний аудит как система:

– тесно переплетается и взаимодействует с системами управления, внутреннего контроля, управления рисками, управления качеством продукции оказываемых услуг и другими системами;

- обладает системообразующими признаками: целостность, структурность, взаимозависимость системы и среды, множественность;

- имеет цели, функции, принципы, методы, органы, кадры, технику, технологию.

Проведение внутреннего аудита следует классифицировать исходя из специфики и особенностей строительного производства (рис. 1), что позволит выделить следующие признаки: по времени и по степени охвата производственной деятельности.

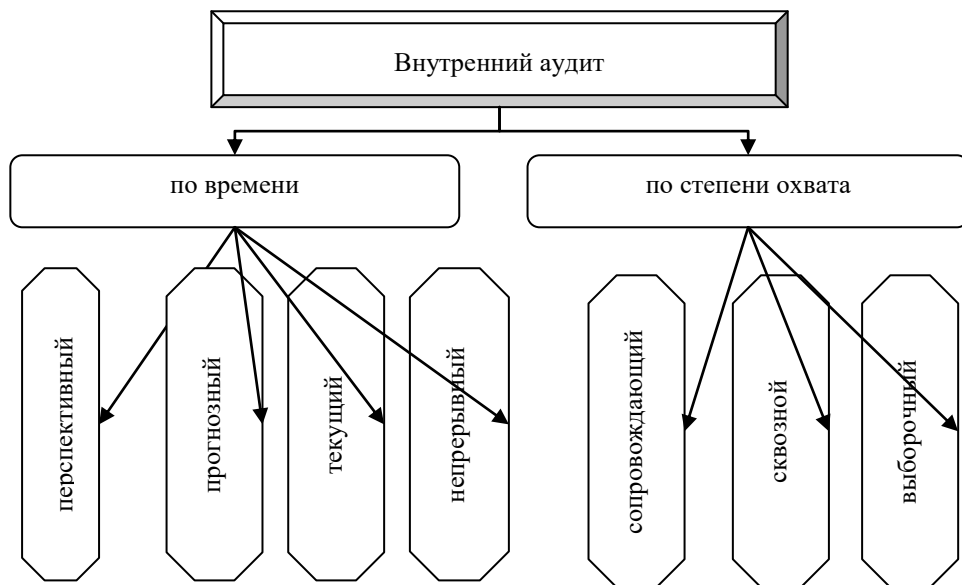

Рисунок 1 – Классификация проведения внутреннего аудита в строительстве

Перспективный внутренний аудит выражается в оценке устойчивости строительной организации, обеспеченности объектами, заказами по времени на 2-3 года.

Прогнозный внутренний аудит выражается в оценке финансовой устойчивости организации, обеспеченности собственными оборотными и заемными средствами.

Текущий внутренний аудит проводится по итогам деятельности за определенный период.

Непрерывный внутренний аудит в строительстве выражается в необходимости отслеживания всего технологического процесса, а не только его отдельных элементов.

Сопровождающий внутренний аудит является одной из важных особенностей в строительстве, так как сопровождает все

этапы строительства от заключения договора подряда до сдачи объекта заказчику.

Сквозной внутренний аудит вытекает из особенности строительства, когда не только объекты строительства, но и дочерние организации, зависимые хозяйственные общества территориально разобщены, находятся на значительном расстоянии от головной организации, а обстоятельства требуют дать оценку эффективности системы управления материальными, финансовыми и трудовыми ресурсами по горизонтали и за определенный период времени одновременно: по всем дочерним организациям, по всем строительным объектам на соответствие нормативным документам и техническим регламентам, по всем элементам затрат.

Необходимость обеспечения жизнеспособности строительной организации в современных условиях накладывает огромную ответственность на ее руководителей как в процессе организации самого хода строительства, так и при подборе высококвалифицированных специалистов. Поэтому особенностью управленческого аудита является оценка уровня готовности организации и его сотрудников к эффективной работе на строительном рынке [1].

Выборочный внутренний аудит проводится в одной части строительного объекта, одной организации или ее филиала.

Таким образом, по нашему мнению, внутренний аудит – это система независимой компетентной оценки финансово-хозяйственной и управленческой деятельности, осуществляемой внутри организации с целью выявления дополнительных резервов повышения эффективности работы, прогноза будущего развития, выработки рекомендаций.

Для внедрения системы внутреннего аудита необходимо разработать методику аудита затрат, относимых на себестоимость строительных объектов.

К составляющим методики внутреннего аудита относятся:

- цель внутреннего аудита;
- информационная база объекта внутреннего аудита и его направления;
- организация внутреннего аудита;
- возможные нарушения, которые могут быть выявлены в ходе проверки, и их оценка при принятии решения аудитором [2, 3].

Применение данной методики внутреннего аудита затрат на строительство позволит на первоначальном этапе аудирования в соответствии с поставленной целью аудита любой контрольной точки проверить сопоставимость данных аналитического и синтетического учета затрат и их взаимосвязь с показателями форм бухгалтерской отчетности. Несопоставимость проверяемых показателей может служить сигналом о недостоверности отчетных данных.

Для выполнения своих функций служба внутреннего аудита должна быть укомплектована квалифицированными и заслуживающими доверия специалистами. Служба внутреннего аудита должна действовать на основании положения, утверждаемого руководителем предприятия или собранием акционеров, проводимым ежегодно [2].

Основные принципы внутреннего аудита затрат на производство строительно-монтажных работ, а также мероприятия, направленные на осуществление данных принципов, представлены в табл. 1.

Таблица 1 – Принципы внутреннего аудита затрат на строительство и мероприятия, направленные на их осуществление

Принципы	Мероприятия, направленные на осуществление данных принципов
Существование и полнота	1.1. Убедиться в том, что все отраженные в отчетности затраты на производство СМР действительно существуют. 1.2. Убедиться в том, что права организации на незавершенное строительство и затраты по СМР подтверждены и не ограничены правами третьих лиц
Оценка и раскрытие	2.1. Удостовериться в том, что произведенные затраты отвечают критериям активов, то есть не утратили способность приносить экономические выгоды. 2.2. Удостовериться в том, что все затраты на производство СМР оценены и отражены в отчетности в соответствии с принятой в организации учетной политикой и законодательством. 2.3. Удостовериться в том, что порядок учетных записей операций по учету затрат СМР соответствует учетной политике организации
Возникновение и измерение	3.1. Убедиться в том, что все затраты на производство СМР отражены в учете и отчетности в правильной оценке и в соответствующем отчетном периоде
Представление и раскрытие	4.1. Удостовериться в том, что вся существенная информация о затратах на производство СМР раскрыта в отчетности
Соответствие нормативам	5.1. Удостовериться, что все нормируемые затраты соответствуют сметной и договорной документации на производство СМР
Примечание – Составлена авторами в результате исследований научных трудов [4, 5, 7]	

При необходимости целесообразно проводить сплошную проверку обобщающих показателей отчетности. Более того, предложенная модель методики позволяет ускорить сроки проведения ау-

диторской проверки, определить основные приемы и процедуры по направлениям аудита, установить возможные нарушения и дать оценку существенности выявленных ошибок, которые должны найти отражение в заключении, а также те, которые будут представлены заказчику в виде рабочих документов и приложены к отчету аудитора. Проверка достоверности показателей финансовой отчетности по данной методике позволит более детально выяснить, насколько соблюдаются правила ее составления [4, 5].

Достоинство методики заключается в том, что количество контрольных точек не ограничено. Любой обобщающий показатель содержит разное количество частных, которые по данной методике определяются направлением аудита и степенью детализации показателей.

В условиях рыночной экономики экономические субъекты нуждаются в квалифицированной помощи по организации внутреннего аудита и системы внутреннего контроля, проведению финансового анализа в целях выявления внутренних резервов снижения себестоимости продукции, повышения прибыли. Предлагаемая модель внутреннего аудита, по нашему мнению, является одним из таких инструментов. Ее комплексное использование позволит аудитору подтвердить достоверность информации, сделать обобщение результатов и определить те моменты, которые должны найти отражение в заключении, а также интенсифицировать сам процесс аудирования и улучшить качество его проведения.

Для проведения внутреннего аудита на предприятии особое значение имеет составление вопросника аудитора, который готовится с целью дать инструкции аудиторам, гарантировать, что все этапы аудита проверены, подчеркнуть цели и объем проверки.

При подготовке вопросника аудитор должен принять во внимание:

- особенности деятельности организации;
- соответствующие процедуры проведения проверки;
- используемые документы.

В рамках проведения проверки аудитору рекомендуется:

- провести вступительное собрание;
- провести анализ результатов;
- доложить о выявленных результатах.

На вступительном собрании аудитор должен разъяснить объем и процесс проведения аудита, а также объяснить, когда, как и в какой форме будет представлен отчет о результатах аудита. Во время самого аудита аудитор должен исследовать объективные доказательства имеющихся несоответствий, задавать вопросы, вести необходимые для проведения проверки записи. Следовательно, основ-

ным правилом при проведении внутреннего аудита является: «Спрашивай, смотри, слушай».

Процесс анализа результатов должен установить:

- является ли выявленный недостаток отдельной ошибкой или целостной ошибкой системы учета;
- знают ли о проблеме проверяемые сотрудники;
- имел ли место предварительный доклад о недостатке;
- возможно ли немедленно провести корректирующие действия.

Выявленные несоответствия могут определяться как критические (полное нарушение методики или отсутствие таковой), второстепенные (однократно наблюдаемый недостаток в системе), замечание (незначительный пропуск, который, если не будет выявлен и устранен, может привести к более серьезному сбою).

В отчете по результатам проведения внутреннего аудита необходимо:

- указать объем проведенного внутреннего аудита;
- отметить все результаты;
- определить и объяснить рекомендуемые корректирующие действия;
- указать аудиторов и лиц, с которыми работали в ходе проверки.

После окончания аудита аудитор должен убедиться, что предложенные корректирующие действия выполнены, обеспечить краткосрочную и долгосрочную эффективность действий, подробно документировать все действия, следующие за аудитом, предоставить соответствующие бланки и формы.

Таким образом, практика аудита свидетельствует, что на тех предприятиях, где созданы и эффективно функционируют службы внутреннего аудита, значительно выше уровень сохранности имущества, использования ресурсов, организации бухгалтерского учета и достоверности отчетности. Опыт передовых предприятий Западной Европы показывает, что внутренний аудит оказываются действенным, позволяет повысить эффективность системы контроля за затратами производства, а также существенно улучшить работу подразделений предприятия при наличии поддержки со стороны первого руководителя и высокого уровня квалификации и опыта аудиторов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Кеулимжаев К.К. и др. Бухгалтерский учет в строительстве: учебное пособие. – Алматы.: Экономика, 2008. – С. 186.
2. Ержанов М.С. Аудит-1: (базовый учебник). – Алматы: 2005. – С. 203.
3. Ержанов М.С. //Проблемы кризиса аудиторской деятельности в Республике Казахстан /Экономический анализ: теория и практика, 2009. – № 31.
4. Соколова Я.В. Основы аудита. Учебник. М.: Бухгалтерский учет. – 2000.
5. Сонин А.М. Внутренний аудит: Современный подход. М.: Финансы и статистика, 2007. – 64 е.: ил.
6. Суйц В.П. Аудит: Практическое пособие для аудиторов. М.: АНК ИЛ. – 2004.
7. Шеремет А.Д. Аудит: Учеб. пособие. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2003. – С. 410.

Н.С. Нуркашева, экономика ғылымдарының кандидаты
Нархоз университеті, Алматы қ.

Құрылыс-монтаж жұмыстары бойынша шығындардың ішкі аудитінің ерекшеліктері

Түйіндеме. Мақалада бизнесті тиімді ұйымдастыру құралы ретінде ішкі аудитті ұйымдастырудың әдістемелік қағидалары, оның қызметтері, ішкі аудиттің әдістемелік тәсілдері, құрылыс ұйымдарындағы ішкі аудитті ұйымдастыру моделінің көрнекілік мысалдары, сонымен қатар бизнес үрдістерді басқарудағы ішкі аудиттің маңызды рөлдері анықталынған.

Түйін сөздер: аудит, тәуекелді басқару, ақпараттық база, құрылыс, шығындар, нәтижені талдау.

N.S. Nurkasheva, candidate of economic sciences
Narхоз University, Almaty

Features of the internal audit cost construction and installation works

Abstract. The article deals with the most important methodological principles of organization of the internal audit costs, as a tool for effective business management of construction companies, highlights the main features of the internal audit, ranked metodolgicheskies bases internal audit costs in the construction organizations.

Keywords: audit, risk management, information base, construction, costs, results analysis.

А.С. Асилова, экономика ғылымдарының кандидаты
әл Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті
А.А. Кабдешова, экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы
Нархоз университетінің экономикалық колледжі, Алматы қ.

Қазақстан Республикасының аумағында қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын ұйымдастыру

Түйіндеме. Мақалада еліміздегі қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын ұйымдастыру мен валюта нарығындағы теңгенің долларға, еуроға, рубльге қатысты бағамдары, өзгерістері, биржалық сауда-саттықтардағы мәмілелері және Қазақстан қор биржасындағы биржалық операциялардың көлемі, сонымен қатар, Қазақстанның ұлттық валютасы қолданысқа енгеннен бергі өзгерістері қарастырылған.

Түйін сөздер: валюта нарығы, айырбастау пункттері, айырбастау операциялары, валюталық бағам,

Бүгінгі күні экономиканың басты элементі – валюта нарығы. Валюта нарығының қалыптасуына ықпал ететін факторлар қатары анықталған. Валюта нарығы – экономиканың ең маңызды және біртұтас құрылымдарының бірі.

Жалпы, валюта нарығы дегеніміз шетелдік валютаны және шетелдік валютадағы төлем құжаттарын сату-сатып алу жөніндегі элеуметтік-экономикалық және ұйымдық қатынастар жүйесі.

Валюта нарығы уақытылы есеп айырысуларды жүзеге асыруды, валюталық қаражаттарды біршама тиімді пайдалануды, валюталық операцияларға қатысушылардың валюталық бағамдар айырмасы түрінде пайда алуын, валюталық тәуекелдерді сақтандыруды, валюталық бағамдарды реттеуді, валюталық саясатты жүргізуді қамтамасыз ете отырып, ішкі және халықаралық төлем айналымына қызмет етеді.

Халықаралық есеп айырысудың өзіндік ерекшелігі барлық елдер үшін жалпыға бірдей қабылданған төлем құралының болмауында. Сондықтан да сыртқы сауда, көрсетілген қызметтер, несиелер, инвестициялар, мемлекетаралық төлемдер бойынша есеп айырысудың қажетті шарты сатып алу-сату формасында бір валютаны екінші біріне айырбастау болып табылады.

Қазақстан Республикасының халықаралық нарыққа шығуына кедергі жасап тұрған мәселелердің бірі – теңгенің айырбасталымдылығы. Бір жағынан қазақстандық теңге бірнеше валюталық шектеулері бар айырбасталатын валюта болып саналады.

Бірақ бұл шектеулер, Қазақстанның дүниежүзілік валюта нарығының толық құқылы қатысушысы бола алмауына жеткілікті.

Мемлекетіміздің ішкі валюталық нарығы әлі қалыптасқан жоқ, ол қалыптасу сатысында. Қазақстан нарығының жастығынан кез келген ірі қаржы институты, соның ішінде шетелдік де, өзіне пайда түсіре алды. Еліміздің коммерциялық банктері сыртқы қарыздарын өтегенде нарыққа валютаның айтарлықтай қаражат көлемін шығарады, бұл да теңгеге әсер етпей қоймайды. Валюта туралы заңдар қарама – қайшы және толық емес. Еліміздің валюта нарығының ерекшелігі, ол пайда болғанда үкімет теңгенің ішкі айырбасталымдылық жолына тұруымен анықталады. Валютаны еркін алып-сату отандық экономиканы долларландыруға әкеліп соқты. Қаржы нарығындағы болып жатқан өзгерістер валюта нарығына тікелей әсер етуде.

Қазіргі валюта нарығының механизмінің осы уақытқа дейін қолданып келген валюта нарығының механизмінен мүлде айрықша деп айту қиын. Дегенмен де, қазіргі валюта нарығының механизмінің қызмет етуінің өзіндік ерекшеліктері болуға тиіс.

Қазақстан Республикасының аумағында қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын ұйымдастыруды өздеріне берілген лицензияға немесе еліміздің заңдарымен берілген құқығына сәйкес шетел валютасымен айырбастау операцияларын ұйымдастыруға құқығы бар уәкілетті банктер және уәкілетті ұйымдар жүзеге асырады.

Айырбастау пункттері – қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операциялары жүргізілетін арнайы жабдықталған орындар.

Қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын ұйымдастыратын заңды тұлғалар қызметті Қазақстан Ұлттық Банкі берген қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын ұйымдастыру жөніндегі қызметті жүзеге асыруға лицензияның және оған уәкілетті ұйымның айырбастау пункті көрсетілетін қосымшаның негізінде өздерінің айырбастау пункттері арқылы жүзеге асырады. Лицензия алу үшін уәкілетті ұйымда айырбастау пунктінің болуы міндетті.

Ұлттық Банк уәкілетті ұйымдарды лицензиялау тәртібі мен шарттарын, қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын ұйымдастыру жөніндегі қызметке қойылатын талаптарды, сондай-ақ уәкілетті банктің айырбастау пункттерін ашу, қызметін тоқтата тұру, қайта бастау, оларды жабу туралы хабарлама жасау тәртібін қоса алғанда, Қазақстан Республикасында қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын ұйымдастыру қағидаларын белгілейді.

Қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын ұйымдастыру жөніндегі қызмет бойынша ақпаратты ұсыну нысандары мен тәртібі Қазақстан Ұлттық Банкінің нормативтік құқықтық актісінде белгіленеді.

Уәкілетті банктердің және уәкілетті ұйымдардың айырбастау пункттері арқылы жүргізілетін операциялар бойынша шетел валютасын теңгеге сатып алу бағамының сату бағамынан ауытқу шектері АҚШ доллары үшін – 6 теңге; еуро үшін – 7 теңге болып белгіленген.

Валюта сатып алу үшін ең ыңғайлы курс – дүйсенбі мен жұма аралығында күндізгі уақытта, себебі:

біріншіден, курс валюта биржасының жұмысына байланысты өзгеріп отырады, жұмыс күні басталмас бұрын сарапшылар валюта бағамына қатысты болжам жасап, алдын-ала тәуекелден қорғану үшін курсты жоғары қояды, таңертеңгілік 11:00 мен 16:00 аралығында бағам өзгеріп отырғанымен біршама тұрақтанады;

екіншіден, демалыс пен мереке күндерінің алдында банктер ең жоғары валюта курсы белгілейді, бұл осы уақыт аралығында ерекше оқиға орын алса пайда болатын қауіптерден қорғану үшін қажет.

Ұлттық Банк қаржы қызметтерін көрсету түрлерінің бірі ретінде айырбастау пункттерінің жұмысына көп назар бөліп отырды. Қолма-қол валюта нарығын дамыту Қазақстан дербес мемлекет болғанда, ұлттық валютаны енгізгеннен басталған еді. Қазақстан азаматтарының еркін қозғалу қажеттілігі азаматтардың қолма-қол валютаны кейін басқа мемлекеттердің аумағында пайдалану үшін сатып алу қажеттілігіне байланысты болып отыр. Ол уақытта қолма-қол валютаны табу қиын болатын, барлық экономикалық байланыстар үзілген еді, мемлекеттер арасындағы төлемдер тоқтатылған болатын. Әсіресе бұл Ресеймен шекаралас облыстарда қатты байқалды, себебі ол өңір реттелген байланысқа және көп келісімдерге ие еді.

Елде қаржы жүйесінің және қаржы нарығының қалыптасу қажеттілігі жағдайында Ұлттық Банк заңнамалық деңгейде Қазақстан Республикасында валютаны айырбастаудың ұйымдастырылған нарығын жасау, банктік емес заңды тұлғаларға айырбастау операцияларын жүзеге асыру құқығын ұсына отырып, халықтың қолма-қол шетел валютасына деген сұранысын қанағаттандыру үшін айырбастау пункттерінің желісін дамыту үшін барлық қажетті шараларды қабылдаған болатын. Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасына сәйкес қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын жүргізу жөніндегі қызметтер республика бойынша айырбастау пункттерінің үшінші бөлігі ашылған тек уәкілетті банктерге ғана емес, сонымен

бірге уәкілетті ұйымдарға (банктік емес айырбастау пункттері) тиесілі айырбастау пункттердің тармақты желісімен ұсынылады.

2015 жылғы қаңтардағы валюта нарығы 2015 жылғы қаңтарда теңгенің АҚШ долларына қатысты бағамы 1 АҚШ доллары үшін 182,35-184,45 теңге аралығында өзгерді. 2015 жылғы қаңтардың соңында теңгенің биржалық бағамы бір АҚШ доллары үшін 184,45 теңге болды. 2015 жылғы қаңтарда қосымша сауда-саттықтардағы мәмілелермен бірге, Қазақстан қор биржасындағы биржалық операциялардың көлемі 4,7 млрд. АҚШ долларын құрады. Биржадан тыс валюта нарығындағы операциялар көлемі 1,1 млрд. АҚШ доллары болды. Жалпы ішкі валюта нарығындағы операциялардың көлемі 5,8 млрд. АҚШ долларын құрады.

Талдау үшін 2009 бен 2015 жыл аралығы таңданды, бұл екі соңғы девальвация мен теңгенің еркін айналу бағамын енгізген кезең арасындағы кезең болып табылады. 01.01.2016 жылғы жағдай бойынша Қазақстан Республикасында 2979 айырбастау пункттері тіркелді. Бұл ретте, Алматы қаласында 626 айырбастау пункттері (елдегі айырбастау пункттерінің жалпы санының 21%) жұмыс істеп отыр, олардың 420 банктерге, 203-уәкілетті ұйымдарға және 3 «ҚазПошта» АҚ-ға тиесілі екенін атап өту керек.

Банк айырбастау пункттерінің желісін дамытуға әр түрлі себептер негіз болды, бірінші кезекте қызметтер түрін әртараптандыру қажеттілігі, яғни кез келген банк бөлімшесінде банк қызметтерінің барлық негізгі түрлерін, оның ішінде айырбастау операцияларын да көрсетуге ұмтылу. Айырбастау пункттерінің желісін аса белсенді түрде дамытқан мына банктер, олардың үлесі жалпы санның 67%-ын құрап отыр.

1-кесте. Банк айырбастау пункттерінің саны туралы мәлімет

№	Банк атауы	01.01.2016 ж. жағдай бойынша саны
1.	Олардың ішіндегі барлығы	420
2.	«Казкоммерцбанк» АҚ	76
3.	«Народный Банк Казахстана» АҚ	55
4.	«Банк ЦентрКредит» АҚ	44
5.	«Сбербанк» АҚ ЕБ	35
6.	«ForteBank» АҚ	27
7.	«Цеснабанк» АҚ	27
8.	«Евразийский Банк» АҚ	17

Ескерту – Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің ресми сайты www.nationalbank.kz

Уәкілетті ұйымдармен берілген 01.01.2016 жылғы жағдай бойынша Алматы қаласында 112 заңды тұлғаның Алматыда жұмыс істеп отырған айырбастау пункттерінің жалпы санының үшінші бөлігі тиесілі болатын қолма-қол шетел валютасымен айырбастау

операцияларын ұйымдастыруға лицензиялары бар. Бұл ретте жартысынан көбі (62,5%) бір айырбастау пунктіне ие, 1 ұйым 26 айырбастау пунктінен тұратын желіге ие.

Талдау жасалып отырған кезеңде Ұлттық Банк негізінен банктік емес айырбастау пунктіне тиген қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын ұйымдастыру жөніндегі қызметке қойылатын талаптарды арттырды. Айырбастау пункттері жүргізіп отырған операциялардың айқындығын қамтамасыз ету, қаржы қызметтерін тұтынушылардың қауіпсіздігі, олардың мүдделерін қорғау бойынша қолданған шаралар банк стандарттарының (талаптарының) бөлігін банктік емес айырбастау пункттеріне қолдануға негіз болады, сол арқылы қолма-қол ақшамен операция жүргізумен ұштасатын тәуекелдерді барынша азайтады. Қолданған шаралардың бірі жарғы капиталының мөлшеріне арттыру (Алматы үшін жарғы капиталы 1 млн-дан 5 млн. теңгеге дейін ұлғайды) болып табылады.

Қазіргі уақытта Алматы қаласы бойынша уәкілетті ұйымдардың жарғы капиталының мөлшері 19 млн. теңгені құрайды, бұл ретте ең жоғарғысы – 367 млн. теңге. Заңды тұлғалардың жартысы 5 млн-дан 10 млн. теңгеге дейінгі, ал 25% – 5 млн теңге, 25% – 10 млн. теңгеден көбірек жарғы капиталына ие болып отыр. Сонымен қатар, айырбастау пункттерінің үй-жайларын күзетуді және орналастыруды, сондай-ақ бухгалтерлік есепті автоматтандыру, тізілімдердің электрондық журналына ауысу бойынша қосымша талаптар енгізілді. Осы аталған талаптарды енгізу валютаны айырбастау бойынша көрсетілетін қызметтердің сапасына оң әсерін тигізді, нарықта халыққа қызмет көрсету үшін жеткілікті қаражатқа ие жақсылап жасақталған айырбастау пункттері жұмыс істеуде. Алматы қаласы көптеген қаржы ұйымдары мен ірі компаниялар, көптеген заңды тұлғалар шоғырланған республикалық мәнге ие ірі қала болып табылады. Бұнда шетел азаматтарының ағылуына негіз болатын халықаралық және республикалық деңгейдегі іс-шаралар өтеді. Сонымен қатар, Алматыдағы орташа жалақы мөлшері ең жоғарғылардың бірі болып табылады [3]. Осы факторлардың барлығы сатып алынатын және сатылатын қолма-қол шетел валютасының маңызды көлемдерін қалыптастыруға негіз болады.

Төменде ұсынылған ақпарат Алматы қаласының қолма-қол валюта нарығындағы сатып алу-сату үрдісін көрнекі түрде көрсетеді.

Жалпы Алматы қаласы бойынша айналымдар Қазақстан бойынша көлемнен орташа алғанда шамамен: 40% – АҚШ доллары бойынша, 50% – еуро бойынша және 20% – ресей рублі бойынша құрап отыр. Мысалы, 2015 жылғы желтоқсанда қолма-қол шетел

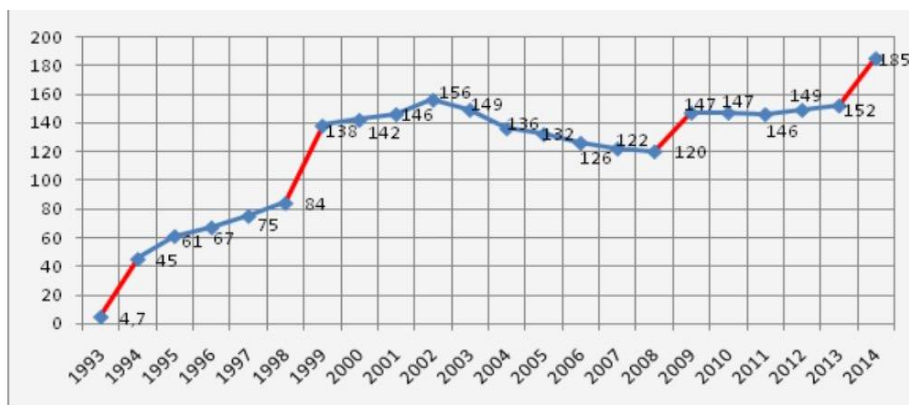
валютасын сатып алу көлемінің үлесі Алматы қаласындағы қолма-қол шетел валютасын сатып алу көлемі валюта бөлігіндегі жалпы республика бойынша қолма-қол шетел валютасын сатып алудың жалпы көлемінде мыналарды құрады: фунт стерлинг – 89,05%, қытай юані – 65,80%, еуро – 50,67%, АҚШ доллары – 42,55%, ресей рублі – 19,89%. Осыған ұқсас кезеңде қолма-қол шетел валютасын сатып алу көлемінің үлесі Алматы қаласындағы қолма-қол шетел валютасын сатып алу көлемі валюта бөлігіндегі жалпы республика бойынша қолма-қол шетел валютасын сатып алудың жалпы көлемінде мыналарды құрады: фунт стерлинг – 69,97%, қытай юані – 69,47%, еуро – 49,05%, АҚШ доллары – 36,67%, ресей рублі – 17,23%.

2-кесте. Қазақстан Республикасы бойынша деректермен салыстырғанда Алматы қаласы бойынша операциялар көлемі бойынша 2015 жылғы мәлімет (мың бірлік)

Шетел валютасын сатып алу					
	USD	EUR	RUR	GBP	CNY
Барлығы Республика бойынша	746187	42045	3805876	1172	15367
Оның ішінде Алматы қаласы бойынша	317472	21305	755959	1044	10112
Шетел валютасын сату					
Барлығы Республика бойынша	1 668255	90114	12964649	4099	17664
Оның ішінде Алматы қаласы бойынша	611687	44200	2234373	2868	12271
Ескерту – Статистикалық департаменттің мәліметтері					

2009 жыл мен 2015 жыл аралығында жалпы банктік және банктік емес айырбастау пункттерінің операциялары бойынша оң нәтиже тек АҚШ долларын сатып алу көлемінің динамикасы бойынша ғана орын алды (+2,2%), бұл ретте АҚШ долларын сату бойынша айтарлықтай төмендеу байқалып отыр (-17.54%). 2009 жылғы деректерге қатысты максималды оң мән 2014 жылы белгіленді: сатып алу бойынша (+10,39%), сату бойынша (+17.09%). Сату көлемдерінің динамикасы бойынша теріс нәтижеге қарамастан, номиналды көріністе, халықтың аталған валютаны сатып алуға қатысты теңгедегі шығысы 50%-дан астамға өсті. Барлық кезең ішінде уәкілетті ұйымдармен сатып алулар бойынша үлкен

белсенділік үрдістері сақталып отыр, ал сату көлемі бойынша банктер алдыңғы қатарда. Қатынас бірдей дерлік: сатып алу бойынша – банктер 30% және уәкілетті ұйымдар 70%, сату – банктер 70% және уәкілетті ұйымдар 30% болып отыр.

1-сурет. 1993 жылдан бергі теңгенің долларға шаққандағы курсының өзгерісі

Ескерту – Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің ресми сайты www.nationalbank.kz

Қазақстанның ұлттық валютасы қолданысқа енгеннен бергі 22 жылдың ішінде АҚШ доллары 65 есе қымбаттады. LS теңге тарихында маңызды кезеңдерді еске түсірді.

1993 жылы елде 1 доллардың бағамы небәрі 4,7 теңгеге бағаланды. Солай дегенмен бұл бағам бар болғаны 1,5 айға ғана созылып, 1994 жылдың қаңтарында АҚШ валютасы 8,17 теңгеге дейін қымбаттады. Қазақстандықтар теңгенің девальвациясы туралы алғаш рет 1999 жылы білді. Ол кезде доллар 88-ден 160 теңгеге күрт нығайды. Тамыз айында валюта бағамы 130 теңгеге дейін төмендеді. Үкімет азаматтарға девальвация жергілікті компанияларды қолдау үшін және Ұлттық банктің бағамды тұрақтандыру шығынын азайту үшін қажет болды деп түсіндірді.

Қазақстанда екінші девальвация 2009 жылы болды. 2009 жылдың ақпанында доллар бағамы Қазақстанда 130-дан 170 теңгеге дейін өсті. Кейінірек бұл бағам 150 теңге деңгейіне тұрақтады.

2014 жылдың ақпанында айырбас бағамы 1 доллар үшін 185 теңгеге дейін өсті. 1,5 жылдан кейін Ұлттық банк 2015 жылдың 20 тамызынан бастап теңге еркін айналымға жіберілді. 2015 жылдың 4 қарашасындағы көрсеткіш бойынша 1 долларға шаққанда теңге құны 284,28 теңге болды. Одан кейін Қазақстан қор биржасының сауда-саттықтағы теңге бағамы 1 доллар үшін 350,25 теңгеге дейін

құлады. Дәл қазіргі уақытта Ұлттық банк белгілеген бағамы 12.10.1016 жылы 1 доллар 330,37 теңгені құрап отыр.

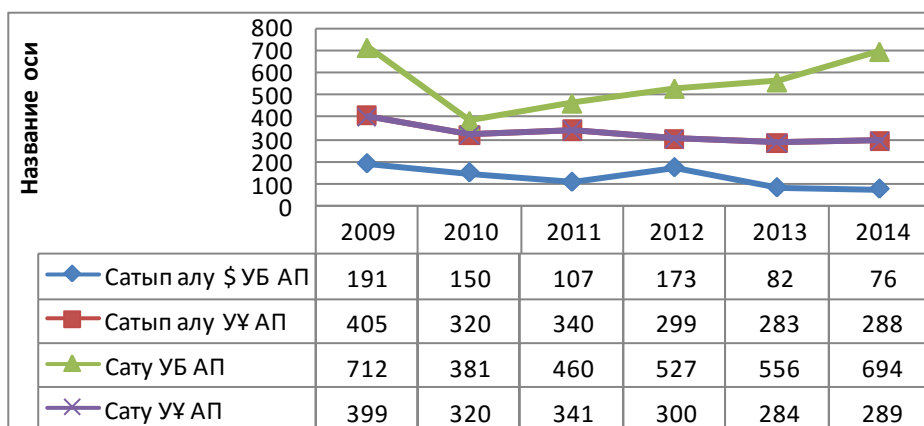
Кез келген елдің ұлттық валютасының жасанды емес, нақты құны болуы қажет. Ол құн нарық заңымен, яғни оған деген сұраныс және ұсыныспен анықталуы тиіс. Осы уақытқа дейін теңге бағамының тұрақты болуына Үкімет тарапынан, нақты айтқанда Ұлттық банк тарапынан жасанды түрде үнемі қолдау көрсетіліп келген болатын және оның бағамы нарық заңдылықтарына қарамастан қатаң бақыланып келді. Ендігі уақытта теңгенің мұндай бақылануы және қадағалануы толықтай болмағанмен алынып тасталды, ол еркін айналымға көшті. Бір сөзбен айтқанда оның бағамын енді валюта биржасындағы күнделікті қалыптасып отыратын нарықтық баға айқындайды. Бұл оған деген сұраныс пен ұсынысқа негізделген, нақтырақ айтсақ, бұл тура нарық заңдылығы. Теңгенің мұндай қадамға баруына қандай алғышарттар мен себептер болды деген заңды сұрақ туындайды.

Соңғы жылдары экономикадағы келеңсіз жайттардың қалыптасуы жиіледі. Мұның басты себебі экономиканың шикізат ресурстарына негізделгендігі және сол бағытта даму алғандығы да қарапайым адамдарға түсінікті еді.

Ал, 2014 жылдың соңында экономикадағы жағдай бірден әрі күрт төмендеп кетті. Бұған теріс әсер еткен екі негізгі факторды айтуға болады: мұнайға деген әлемдік бағаның түбегейлі төмендеуі және көршілес екі елдің, алдымен, Ресейдің рублі, содан кейін Қытай ақшасын атауға болады. Әсіресе, Ресей рубльінің өткен жылдың соңындағы күрт төмендеуі (екі есеге жуық) отандық экономиканың, соның ішінде отандық кәсіпкерлердің қаржылық-шаруашылық жағдайын қатты шайқалтып кетті. Сол сияқты әлемдік нарықта бұрын тұрақтылық танытып келген валюталар құнының әлсізденуі орын алды, мысалы, қытайлық юаннің тек қана 3%-ға девальвациялануы біз секілді дамушы елдер ғана емес, Америка секілді дамыған елдердің де экономикасын теңселтіп отыр, нәтижесінде сол өткен жылдың бірінші тоқсанында АҚШ долларына қатысты еуро 22,8%-ға, ал жапондық иена 19,7%-ға құлдырады. Бұлардың бәрі қосыла келе еліміздегі экономика салаларының құрылымдық дағдарысқа ұшырау қаупін туғызды. Оған дәлел Қазақстандағы ЖІӨ көрсеткішінің тежелуі, нәтижесінде оның өсім қарқыны тек 1,7%-дың маңайында ғана қалыптасты. Бұған дейін оның өсім қарқыны жоспарлы деңгейде болып келген болатын. Мысал ретінде айтар болсақ, 2015 жылдың қаңтар-маусым айлары аралығында, өткен жылдың осы кезеңімен салыстырғанда өнеркәсіп өсімі 100,6%-ды ғана көрсетті немесе ақшаға шаққанда өнеркәсіп өндірісінің көлемі 26%-ға төмендесе, экономиканың даму бағытын айқындвп отырған салада – шикі мұнай мен табиғи газ

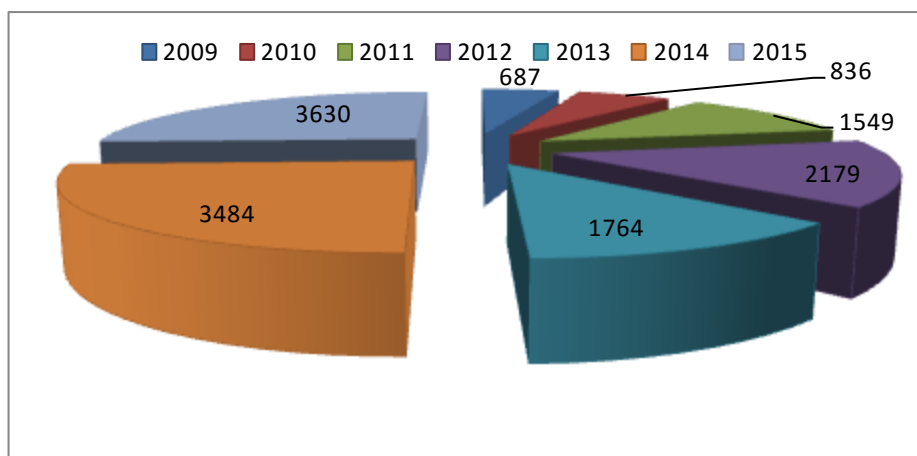
өндіру салаларының (бұл сала ел экономикасының 69,8%-ын құрап отыр) көрсеткіші 43%-ға төмендеп кетті. Нәтижесінде қазақстандық экспорт 2015 жылдың осы мерзім аралығында 19,8 млрд. АҚШ долларын ғана құрады, бұл өткен жылдың осы кезеңімен салыстырғанда 44,4%-ға төмен. Ал, импорт болса сол жылдың қаңтар-маусым айларында 12,8 млрд. АҚШ долларын көрсетті, бұл өткен жылмен салыстырғанда 17,1%-ға төмендеген.

Елдегі экономикалық жағдайдың нашарлауы мемлекеттік қаржы жағдайына да теріс ықпалын тигізді. 2015 жылмен осы мерзім аралығында мемлекеттік бюджетке түскен салық мөлшері 2 017 млрд. теңгені құраса, бұл өткен жылмен салыстырғанда 14,2%-ға төмендеді. Бұған тікелей әсер еткен ҚҚС түсетін түсімнің азаюы, мемлекеттік бюджетке 304,5 млрд. теңге ғана түскен, немесе оның көлемі алдыңғы жылмен салыстырғанда 43%-ға дейін құлдыраған. Ал енді мұнайға келер болсақ, оның әлемдік нарықтағы бағасының түсуі Ұлттық Қорға түсетін түсімдерге де кері әсерін тигізді. Мысалы, сол 2015 жылдың қаңтар-маусым айлары аралығында оған келіп түскен ақша 957 млрд. теңге, ал 2014 жылдың осы мерзіміндегі түскен ақша көлемі 1 820 млрд. теңге, демек Ұлттық Қордың көлемі бір жыл ішінде 46%-ға төмендеп кеткен. Оны үстіне соңғы жылда теңгені қалыпты ұстап отыру үшін Ұлттық Қордан 28 млрд. доллар бөлінген болатын. Мұның бәрі елдің қаржы қалтасына едәуір салмақ салған еді. Міне осы айтылғандарды ескере келе ҚР Үкіметі жаңа экономикалық саясатты жүзеге асыруға көшті. Бұл жаңа саясат ресми түрде инфляцияны таргеттеуге негізделген. Енді валюта дәлізі болмайды, ол алынып тасталды. Ал валюта бағамын анықтайтын жағдайды жоғарыда келтірдік.

2-сурет. Еуромен айырбастау операциялар көлемінің динамикасы

Еуроны сатып алу және сату көлемдеріне сүйене отырып, аталған валюта АҚШ долларымен салыстырғанда халық тарапынан аз сұранысқа ие екенін атап өткен жөн. Талданып отырған кезеңде операциялар көлемі бойынша теріс нәтиже қалыптасты, төмендеу мынаны құрады: сатып алу бойынша -49,66% және сату бойынша -47,79%. Жоғары дәрежеде көлемдердің төмендеуі уәкілетті ұйымдарда байқалуда: сатып алу бойынша – -52,34%, сату бойынша – 51,63%. Бұл ретте, банктерде аталған көрсеткіштер тиісінше былай қалыптасты – 44% және – 45,64%.

3-сурет. Ресей рублімен айырбастау операциялар көлемінің динамикасы

Ескерту – Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің ресми сайты www.nationalbank.kz

Кеден одағын ұйымдастыру, сауда қатынастарын дамыту, Ресейден Қазақстан Республикасына қарай тауарлар ағысы халықтың аталған валютаға деген белгілі қызығушылықтарын оятты. Тек 2015 жылғы ақпанда ғана Алматы қаласында 5,6 млрд. рубль сатылды, бұл барлық талданып отырған кезең ішіндегі ең үлкен көлем болып табылады. Жалпы 2009 жылдан бергі кезеңде сатып алу бойынша жылдық айналым 4,2 есеге, сату бойынша 9,1 есеге өсті. Қазақстан Ұлттық Банкі және оның аумақтық филиалдары айырбастау пункттерінің қызметін тұрақты түрде мониторингтеп тұрады, банктік емес айырбастау пункттерінің қызметінің айқындығын арттыруға, сондай-ақ банк стандарттарын олардың жұмыс істеуіне таратуға бағытталған заңнаманы одан әрі жетілдіру бойынша жұмыстар жүргізеді.

Қазақстан Республикасының валюталық нарығы әлемдік валюта нарығына тікелей тәуелді сектор. Мұнай бағасының өсуі мен әлемдік саяси қатынастардың шиеленісуі теңгенің айтарлықтай құнсыздануына әкеліп отыр. Ұлттық Банктің болжауынша, 2016-2017 жж. валюта нарығында АҚШ долларына қарай теңге 1,31%-ға нығаяды. Бұл Қазақстан валюта нарығы қазынаны 46 млрд. АҚШ долларына толықтырады деген сөз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Басқармасының 2009 жылғы 16 шілдедегі «Қызметінің бірден бір түрі шетел валютасымен айырбастау операцияларын ұйымдастыру болып табылатын заңды тұлғалардың жарғы капиталының ең аз мөлшері туралы» № 63 қаулысы
2. «Валюталық реттеу және валюталық бақылау туралы» Қазақстан Республикасының заңы (2014.29.12 ж. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен)
3. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің ресми сайты www.nationalbank.kz
4. Алматы қаласының 2016 жылғы қаңтар-ақпандағы әлеуметтік-экономикалық дамуы. Статистикалық департамент. Алматы. – 2016.

А.С. Асилова, кандидат экономических наук
Казахский национальный университет имени аль-Фараби

А.А. Кабдешова, магистр экономических наук,
старший преподаватель

Экономический колледж университета Нархоз, г. Алматы

Организация наличных обменных операций с иностранной валютой на территории Республики Казахстан

Аннотация. В статье рассматриваются организация наличных обменных операций с иностранной валютой и курсы тенге по отношению к доллару, евро, к рублю на валютном рынке, изменения, объем биржевых операций на Казахстанской фондовой бирже и сделки на биржевых торгах, а также, рассмотрены изменения Казахской национальной валюты с момента введения в обращение.

Ключевые слова: валютный рынок, обменные пункты, обменные операции, валютный курс.

A.S Assilova, candidate of economic sciences
al-Farabi Kazakh National University
A. Kabdeshova, master degrees of economic sciences, Senior Lecturer
Economic college of university Hapxoz, Almaty

Organisation of cash exchange operations with foreign currency on the territory of the Republic of Kazakhstan

Abstract. The article discusses the organization of exchange operations with foreign currency and courses of the tenge against the dollar, the Euro, the ruble on the currency market, changes in the volume of exchange operations on Kazakhstan stock exchange and on transactions on the stock exchange and also considers changes of the Kazakh national currency since the introduction.

Keywords: foreign exchange market, exchange offices, exchange operations, exchange rate.

Nurgazina Assel

PhD, Associated professor of the Department of Finance
The Higher School of Economics and Business

**AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY: THE BEST
EDUCATIONAL TRADITIONS AND STANDARDS WITHIN AL-
FARABI SMART CITY**

Al-Farabi Kazakh National University (KazNU) is a leading university in Kazakhstan and Central Asia that prepares specialists in 235 educational programs in bachelor's, master's and Ph.D. levels. More than 20 thousand students study on 15 faculties where more than 2000 faculty members work.

KazNU is a university of a new formation. It is the Al-Farabi Smart University, which implements new technology and scientific achievements into the educational process in order to provide the highest level of educational services, following the best international standards and practice.

KazNU holds:

- 236 th place in QS ranking;
- 11 th place in QS EECA ranking (Eastern Europe and Central Asia);
- 31 st place in Great Value Colleges' ranking.

The University has been recognized as a Global Hub of UN «Academic Impact» Program for Sustainable Development.

KazNU, having the status of an international Research and Academic Centre, has been chosen as a platform throughout Central Asia and globally for the dialogue within the scientific and academic community by outstanding personalities – Nobel prize winners.

John F. Nash, Chrisopher Pissarides, Arieh Warshel, Erwin Neher, Roger Kornberg, Murray Gell-Mann, Finn Kydland, James Mirrlees are honorable professors of the University.

KazNU has a unique Campus, which has no analogues in the CIS countries. The university's territory covers an area over 83 hectares. The Campus equipped by high-tech equipment and software includes all services that students need in their daily activity.

The KazNU's infrastructure includes:

- Al-Farabi Scientific Library
- Medical Centre according the concept Smart Health
- Modern sports complex
- Students' Palace
- Museums
- Centre of services for students, based on “one window” principle
- House of Young Scientists
- Technological park

One of the main faculties of KazNU is the Higher School of Economics and Business.

The programs, specially designed for preparation of the specialists in Finance, Management, Marketing, Economics, Audit and Accounting, are realized by the Higher School. More than 1800 students study on 25 educational programs on bachelor's, master's and Ph.D.'s programs. Programs received accreditation from FIBAA – Foundation for International Business Administration Accreditation.

There are four departments in the Higher School of Economics and Business – «Finance», «Economy», «Management and Marketing», «Accounting and Audit». The Centre for Economic Research provides its activity in the Higher School of Economics and Business as well.

The Higher School of Economics and Business actively cooperates with more than 50 foreign universities and educational centers for the implementation of dual degree programs, academic mobility, internships, mentoring doctoral PhD, as well as visiting professors programs.

KazNU provides specified programs in cooperation with partner universities offering dual diplomas for graduates.

Информация о членах редакционного совета

Узан Искаков (Казахстан) – заслуженный деятель РК, член Евразийской ассоциации оценки качества образования, доктор экономических наук, профессор

Сатмурзаев Асан (Казахстан) – доктор экономических наук, профессор

Жанар Аубакирова (Казахстан) – доктор экономических наук, профессор

Валентина Бондаренко (Россия) – к.э.н., ведущий научный сотрудник Института экономики РАН, академик РАЕН и МАЕБ, директор Международного фонда Н.Д. Кондратьева

Петя Колева (Франция) – доктор PhD

Айгуль Садвакасова (Казахстан) – доктор экономических наук, профессор, президент Высшей школы бизнеса «ЕврАзия»

Ерканат Темирханов (Казахстан) – доктор экономических наук, профессор

Жангельды Шимшиков (Казахстан) – кандидат экономических наук, профессор, директор Центра социально-экономических исследований – филиала РГКП «Институт Экономики» КН МОН РК

Раушан Азбергенова (Казахстан) – кандидат экономических наук, доцент

Салима Барышева (Казахстан) – кандидат экономических наук, доцент

Требования к содержанию и оформлению статей

Предлагаемые к публикации статьи должны отражать научную новизну, практическую ценность исследуемой проблемы, содержать глубокий экономический анализ, заканчиваться аргументированными выводами, предложениями авторов. Необходимо соблюдать единообразие терминов, обозначений, условных сокращений и символов, избегать повторений.

Статьи принимаются на казахском, русском и английском языках в электронном виде. Электронный формат: Word, MS, Excel, шрифт Times New Roman, кегль 12, интервал 1. Статья не должна превышать 10-12 страниц текста. Статья должна содержать аннотации на русском, казахском и английском языках (не более 10 строк), включая перевод фамилии автора, его степени и должности, а также заголовка статьи. Также нужно указать ключевые слова или фразы (до 10 слов или фраз). Количество слов в ключевой фразе не должно быть больше трех. В начале статьи слева необходимо указать индекс УДК.

Литература приводится в порядке цитирования в конце статьи.

Ссылки на литературу указываются в квадратных скобках. Последовательность предоставления материала:

- индекс УДК;
- фамилии и инициалы автора (авторов) на русском, казахском и английском языках;
- название статьи на русском, казахском и английском языках;
- ученая степень, ученое звание, должность, место работы, контактные телефоны, адрес электронной почты на русском, казахском и английском языках;
- аннотация на русском, казахском и английском языках;
- ключевые слова;
- текст статьи (графики, таблицы и т.д.);
- список литературы.

Статьи не должны быть перегружены рисунками и графиками. Поступившие статьи обязательно рассматриваются редакционным советом журнала и при несоответствии требованиям к содержанию и оформлению к публикации не принимаются. Редакция оставляет за собой право сокращать статьи и вносить поправки. Публикация осуществляется на платной основе.